

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU:
FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Ergün HASANOĞLU*

ÖZ

Prens Aleksandır Batenberg, kendisine yapılan 9/21 Ağustos 1886 tarihli darbe ile tahttan indirildi. Stefan Stambolov'un liderliğinde yapılan karşı darbe ile tekrardan tahta geri dönse de Rus İmparator III. Aleksandr'ın bu dönüşe onay vermemesi, prensin tahttan feragat etmesine sebep oldu. Bu da uzun yıllar gündemi meşgul edecek bir siyasî krizi doğurdu. Bu çalışmanın iki temel amacı vardır. İlki, Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağılı Bulgaristan Prenslığı'nde yaşanan bu siyasî krize son verilebilmesi adına Konstantin Stoilov Hükümeti'nin (1894-1899) aldığı kararları, verdiği tavizleri ve ettiği teşebbüsleri göstermektir. Diğeri ise statükonun yarattığı dinamikleri aktararak prensliğinin tüm büyük güçler nezdinde meşrulaşmasının ardından Ferdinand'ın Osmanlı başkentine yaptığı ziyaret ile ilgili bilgiler vermektir. Çalışmada Osmanlı ve Bulgar arşiv belgeleri kullanılmıştır. Ayrıca Türkçe ve Bulgarca bazı araştırma eserlerden ve dönemin tanıklarının anılardan faydalanılmıştır. Konu ile ilgili dönemin gazetelerinin bazı sayıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prenslığı, Rusya, II. Abdülhamid, Ferdinand.

* Dr., Lüleburgaz/Kırklareli, ORCID: orcid.org/0000-0002-0583-734X, E-posta: ergunhasanoglu@gmail.com

**THE END OF A POLITICAL CRISIS:
FERDINAND'S OFFICIAL RECOGNITION AS BULGARIAN
PRINCE AND HIS VISIT TO ISTANBUL (1896)**

ABSTRACT

Prince Alexander of Battenberg was deposed by a coup d'état on 9/21 August 1886. Although he was restored to the throne by a counter-coup led by Stefan Stambolov, the Russian Emperor Alexander III's disapproval of this return caused the prince to abdicate. This led to a political crisis that would last for many years. This study has two main aims. The first one shows the decisions taken, the concessions it made, and the initiatives taken by the Government of Konstantin Stoilov (1894-1899) in order to put an end to this political crisis in the Principality of Bulgaria, which was affiliated with the Ottoman Empire with the Treaty of Berlin. The other is to convey the dynamics created by the status quo and to give information about Ferdinand's visit to the Ottoman state after the legitimation of his principality before all the Great Powers. In the study, Ottoman and Bulgarian archive documents were used. In addition, some research works in Turkish and Bulgarian and the memories of witnesses of the period were used. Some issues of the newspapers of the period related to the subject were examined.

Keywords: Ottoman Empire, Principality of Bulgaria, Russia, Abdulhamid II, Ferdinand.

EXTENDED ABSTRACT

Bulgarian Prince Alexander of Battenberg was deposed by a coup d'état on 9/21 August 1886. Although he was restored to the throne by a counter-coup led by Stefan Stambolov, the Russian Emperor Alexander III's disapproval of this return caused the prince to abdicate. This led to a political crisis that would last for many years. The way out of this crisis was to find a prince by the third article of the Treaty of Berlin. The Regent's Committee appointed by Battenberg held negotiations to appoint a prince and finally the Bulgarian Assembly elected Ferdinand as the second Bulgarian prince on 25 June / 7 July 1887. In order to be legitimised, Ferdinand had to obtain the consent of all signatory states. However, the lack of official diplomatic relations between Russia and the Principality of Bulgaria and the anti-Russian policy of the Government of Stambolov appointed by the prince were the main obstacles to Ferdinand's recognition. Although two notes were given to the Ottoman Empire in 1890 and 1892 to recognize Ferdinand, the Bulgarian government of the period could not achieve its goal.

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

The Government of Konstantin Stoilov, formed on 19/31 May 1894, sought ways to normalise relations with Russia. The government was aware that this was the only way out of the crisis. In his speech at the meeting of the Bulgarian Parliament on October 24 / November 5, 1894, Konstantin Stoilov outlined the three-pronged course his government would pursue. In accordance with the first article of the Treaty of Berlin, Sofia's "foreign policy priority" was relations with the Ottoman Empire. The second was peaceful relations with neighboring states. The third was to adopt an unhostile and conciliatory policy towards other states, especially the Great Powers. In this respect, for Stoilov, the existing poor relations with Russia were "abnormal, useless, unusual and harmful [in every sense]". He saw the rapprochement of two peoples close to each other in religion, language, and culture as essential. According to Stoilov, establishing political relations with Russia, as with other states, was "one of the main tasks of the government". Following the death of the Russian Emperor Alexander III on October 20 / November 1, 1894, the Government of Stoilov sent a message of condolence to the Petersburg administration, which was the first step towards normalization. From this point of view, Stoilov's remarks in his speech to the Bulgarian Parliament could be considered as expressions used in line with a goal. However, more concrete steps towards normalization with Russia would be taken in 1895. Although Stoilov had openly stated his policy in his parliamentary speech (October 24 / November 5, 1894), by 1895 it would become clear that the main goal of his government was to reconcile with Russia. Acting with the awareness that the political crisis could not be overcome without Russia's approval was made.

In this context, a proposal was presented that could resolve the issue between the two governments. Accordingly, a delegation from the Bulgarian Assembly could be sent to Petersburg to meet with the Russian Emperor Nicholas II and have the prince recognized. This idea was conveyed to the French official in Plovdiv (Filibe) through the Russian Ambassador Nelidov in the Ottoman capital, who in turn raised the issue with Prince Ferdinand. The French were the intermediaries for the attempts to normalize the relations between Russia and the Principality of Bulgaria. The fact that the two great powers were allied at the time could be said to be the underlying reason for the Government of Stoilov to accept this mediation. In addition, Ferdinand's visit to Paris during his European tour was to serve this purpose. Moreover, his behavior, actions and rhetoric in Paris showed how determined he was to reach a final compromise with Petersburg.

Some attempts were made to get a delegation sent through the French authorities to be accepted in Petersburg. In the end, the Russian Emperor

allowed the Bulgarian deputies to come to Petersburg. Stoilov made the necessary explanations to the Head Clerk Mehmed Nebil Bey and gave details about the delegation to the Ottoman official. The mission of the delegation to St. Petersburg was to lay a wreath at the tomb of Alexander III, who had died on October 20 / November 1, 1894. The Ottoman statesman believed that Prince Ferdinand, who took advantage of every opportunity to be officially recognized, would also take advantage of this event. The fact that the head of the delegation was his own man and a supporter of the existing Government of Stoilov was proof of this. However, the head clerk had heard rumors that Ferdinand had submitted several proposals to Petersburg in order to reconcile with Russia. These proposals included his resignation from the principality and subsequent re-election, the appointment of Russian generals and officers to the Directorate of War of the Principality of Bulgaria, and some military posts. Despite the rumors, Sofia was not willing to waste time. According to Stoilov, "Now was the time for reconciliation. If a deputy was sent to St. Petersburg by the Bulgarian Parliament, a reconciliation [with Russia] would be reached". In the shadow of existing suspicions and dissatisfaction in some European capitals, Bulgarian deputies traveled to St. Petersburg and met with both the Russian Emperor Nicholas II and the Russian Foreign Minister Lobanov-Rostovsky. This was an important concrete step to ending the political crisis. As Teodor Teodorov, a member of the delegation, reported to Stoilov, "What Lobanov probably expected was Boris's acceptance of Orthodoxy, in which case the prince's recognition would slowly come by itself. This Russia would not have resisted the situation either."

There was an assessment in Sofia that the main and most important condition for the normalization of relations between Russia and the Principality of Bulgaria was the baptism of Boris. At the same time, T. Teodorov, in his meetings with Ferdinand, emphasized how important the issue of baptism was for Bulgaria. In the prince's telegram to Stoilov, the importance of the issue was also mentioned and it was emphasized that the first step towards normalization was the baptism of Boris.

The opposition to a possible baptism came from the Catholics. The Bulgarian government made some decisions in order to avoid a possible reaction from the Pope and to learn the attitude of the Catholic Church towards the issue. Accordingly, it was decided to send Dimitar Stanchov, the Bulgarian diplomatic representative in Bucharest, to the Vatican to obtain the consent of Pope Leo XIII. On August 26 / September 7, 1895, Stoilov presented a letter of credence to Cardinal Mariano Rampolla, informing him that Stanchov had been entrusted with "a special and secret mission to

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

discuss urgent and extremely important matters with the Vatican". Stanchov's meeting with the Pope did not end positively for the Bulgarians and the Pope's approval was not obtained. Stanchov's mission in Rome ended on October 10/22. Konstantin Stoilov then had several meetings with Prince Ferdinand on the subject. He put pressure on the prince to clarify his decision.

His baptism date was determined as February 2/14, 1896. On January 27 / February 8, Abdulhamid II commanded the presence of Karatheodori Effendi and Muzaffer Pasha at the baptism ceremony in Sofia. Furthermore, the Sultan decreed that attempts should be made before the Great Powers "to have the prince ratified immediately after the ceremony in order not to waste time". Foreign Minister Ahmed Tevfik Pasha fulfilled the Sultan's command and made the necessary declaration to the Great Powers. The necessary consent for the official recognition of the Bulgarian prince had been obtained from all the Great Powers. The baptism ceremony, which led to the recognition of Ferdinand, was held on the appointed date (2/14 February 1896) with the participation of Ottoman diplomats.

In order to fulfill the requirements of the third article of the Treaty of Berlin, there was only one action left to be taken, and that was the confirmation of the prince's nobility by a Padishah's edict. After the necessary preparations were made, the delegation headed by former Aleppo Governor Zihni Pasha went to Sofia. With a ceremony held on March 2/14, 1896, Ferdinand was given the Sultan's edicts. This delegation completed its mission and left Sofia on March 3/15 and returned to Istanbul on the move. After all obstacles were removed, Abdulhamid II authorized Ferdinand to come to the capital.

The date of the Bulgarian prince's arrival in Istanbul was set for March 14/26, 1896. Without wasting time, a program was prepared for the prince in Istanbul. Prince Ferdinand arrived in Istanbul on March 14/26, 1896, having set out "to present his gratitude and devotion to the Sultan". The first day Ferdinand arrived in the Ottoman capital, he went to the Yıldız Palace and appeared before the Abdulhamid II. He went to see many places in Istanbul. He also met the ambassadors of the Great Powers. Although he told the Bulgarian Exarch that he had not left Istanbul satisfied, he had made some gains. He was authorized by the Sultan to be awarded the Bulgarian order. He was given a military rank. Ferdinand's visit to Istanbul, which began on March 14/26, ended on April 2/14 for St. Petersburg.

The legitimization of the prince meant that the main and fundamental Bulgarian foreign policy objective adopted by the government of Stefan Stambolov and continued under the government of Konstantin Stoilov was

achieved. This political crisis, which preoccupied Europe for ten years (June 25/July 7, 1887 - March 2/14, 1896) and seriously affected Bulgaria's domestic and foreign policy, when Ferdinand's principality became official before all the Great Powers, it was over.

Prince Ferdinand's arrival in Istanbul after the end of the crisis was an indication of the status quo created by the Treaty of Berlin. After his legitimization, the Bulgarian prince's visit to the Ottoman capital and his appearance before Abdulhamid II was a reflection of the relationship between suzerain and vassal. Although the visit did not end with Ferdinand's desired gains, it did change the political dynamics between Sofia and Istanbul. The normalization of international relations as a result of the prince's recognition also allowed Sofia to strengthen and expand its diplomatic network. Ferdinand's official confirmation as prince also turned him into the sole power in Bulgaria. From the moment of his election, the prince needed the help and support of first Stefan Stambolov and then Konstantin Stoilov in governance. However, Ferdinand's international legitimacy and his strong grip on power reduced the need for any director-in-chief (prime minister) or director (minister) in his decisions.

Giriş

İlk Bulgar prensi olan Aleksandır Batenberg'e yönelik 9/21 Ağustos 1886'daki darbe, Bulgaristan Prensiği tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. Bu darbe ile prens tahttan uzaklaştırılarak yeni ve geçici bir hükümet kuruldu. Kurulan yeni hükümeti, Rus İmparatorluğu destekledi. Çünkü Bulgar hükümetinin Rus nüfuzu altında olması isteniyordu. Bununla birlikte Prenslük dâhilinde, Batenberg'in geri dönmesi için karşı darbe hazırlıkları yapıldı. Karşı darbenin başında ise otoriteli bir siyasetçi olan ve devrilen hükümet döneminde Bulgar Meclisi başkanlığı görevinde bulunan Stefan Stambolov vardı. Onun liderliğinde yapılan girişimler, darbecilerin geri çekilmesine yol açarak prensin tekrardan Bulgar tahtına oturmasını sağladı. Bu, krizin bittiği anlamına gelmiyordu. Rusya'nın desteğini almadan tahtta duramayacağını düşünen Batenberg, Rus İmparator III. Aleksandr'a telgraf yollayarak geri dönüşünün onaylanmasını bekledi. Fakat bu talep, Petersburg'da olumlu karşılık bulmadı. Bu da 26 Ağustos / 7 Eylül 1886 tarihinde prensin tahttan feragat etmesine sebep oldu. Prens, görevinden feragat etmesiyle beraber Bulgar Nizamnamesi'nin kendisine tanıdığı hakka dayanarak Stambolov'un önderliğinde üç kişilik bir Naip Heyeti tayin etti.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Söz konusu heyet, krizin aşılması adına faaliyet yürütecek, yeni prensin bulunmasıyla ilgili görüşmeler yapacaktı.¹

Bulgar prensinin tahttan feragat etmesiyle başlayan süreç, literatürde Bulgar krizi olarak adlandırıldı. Bu kriz, Prenslığı siyasî bir buhranın içine atarak uzun yıllar Avrupa başkentleriyle İstanbul'un gündemini meşgul eden bir meseleyi doğurdu. Yaşanan sorunun çözümü ise 1/13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın maddelerine bağlıydı. Bu antlaşmanın 3. Maddesine göre Bulgar Meclisi kendi prenslerini özgür bir şekilde seçme hakkına sahipti. Bununla birlikte belirlenecek olan prens, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümünün rızasını aldıktan sonra Osmanlı sultanının tasdikini beklemeliydi. Prens belirlenip atanması bu üç şartın yerine getirilmesine bağlıydı. Zira üç şart yerine getirildiği takdirde prensin görevi resmîleşmiş oluyordu. Şartlardan birinin yerine getirilmemesi ise gayrimeşru bir durumun yaşanacağı anlamına gelecekti. Belirlenen bu şartlar, ilk prens Aleksandır Batenberg için sorunsuz bir şekilde uygulanırken ondan sonra gelen prens (Ferdinand) için bu durum böyle olmayacak ve bir siyasî kriz patlak verecekti.

Çalışmanın amacı, Bulgaristan Prenslığı'nde yaşanan siyasî krizden çıkılarak dış politikadaki hedefe ulaşılabilmesi adına Berlin Antlaşması'nın 3. Maddesini tam manasıyla uygulayabilmek için Konstantin Stoilov Hükümeti'nin bulunduğu girişimlerle verdiği tavizleri göstermektir. Çalışmanın diğer temel amacı da Ferdinand'ın prensliğinin meşrulaşması sürecinde Sofya-İstanbul arasında yaşanan diplomasi trafiğini ortaya koyup Ferdinand'ın 14/26 Mart 1896 tarihinde başlayan ve 2/14 Nisan 1896 tarihinde son bulan ilk İstanbul ziyaretini anlatmaktır. Çalışmada "Konstantin Stoilov Hükümeti, kendinden önceki hükümetin aksine Petersburg ile ilişkileri normalleştirebilmek adına ne gibi adımlar atmıştır? Süzeren-vasal ilişkisi bağlamında Ferdinand'ın İstanbul ziyaretine giden süreç nasıl işlemiştir? İstanbul'da neler yaşanmıştır?" gibi bazı soruların cevap bulmasına çalışılacaktır.

Çalışma, üç başlıktan meydana gelmektedir. İlk başlıkta, Ferdinand'ın Bulgar prensi olarak seçilme süreci ile dönemin Bulgar hükümeti tarafından prensin tanınması adına benimsenen siyasete kısaca değinilecektir. İkinci

¹ Gülin Akata, *1886 Yılı'nın 9/21 Ağustos'unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myumyun Yasharov Isov, Edirne 2021, s. 38-62.

başlıkta, Ferdinand'ın prensliğinin gayrimeşru durumunun giderilmesi amacıyla Konstantin Stoilov Hükümeti'nin Rus Devleti'yle kötü seyreden diplomatik münasebetleri normalleştirebilmek adına aldığı kararları ve neticeleri üzerinde ayrıntılarıyla durulacaktır. Üçüncü başlıkta, Prens Ferdinand'ın Sultan II. Abdülhamid tarafından resmen tanınması sürecinde yürütülen süzeren-vasal arasındaki diplomasiden ve Bulgar prensinin ilk İstanbul ziyaretinden bahsedilecektir.

Türk literatüründe, Prens Ferdinand'ın tanınma süreci ve ilk İstanbul ziyaretiyle ilgili spesifik bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bulgar literatüründe ise konuyla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmakla birlikte, söz konusu çalışmalar Osmanlı kaynaklarından yoksundur. Bu çalışmamızın temel kaynaklarını ise Bulgar ve Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışmada dönemin Bulgar hükümeti başmüdürü² Konstantin Stoilov'un günlüğünden faydalanılmıştır. Ayrıca Elena Stelova, Radoslav Popov, Tuşe Vlahov gibi dönemi iyi bilen Bulgar tarihçilerin çalışmalarından da istifade edilmiştir. Türkçe literatüründe konuyla ilgili bazı araştırma ve inceleme eserlere göz atılmıştır. Bunların yanı sıra ilgili konu hakkında dönemin Bulgarca ve Osmanlıca gazeteleri incelenmiştir.

1. Ferdinand'ın Bulgar Prensi Olarak Seçilmesi ve Tanınmasına Yönelik Yapılan Bazı Girişimler

Bulgar siyaseti, Batenberg sonrası patlak veren krizi çözüme kavuşturabilmek adına birtakım girişimlerde bulunmuşlardı. Aynı zamanda Rusya, olaya müdahil olmak amacıyla General Kaulbars'ı Sofya'ya göndererek Prensliğin içişlerine müdahale edip prens seçimini etkilemeye çalışmıştı. Bilhassa Stefan Stambolov'un³ Rusya'nın bu müdahale

² 1/13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 1. Maddesine göre Bulgaristan, Osmanlı sultanına bağlı, vergi verir özerk bir prensliktir. Söz konusu antlaşmanın yarattığı statüko, Bulgaristan Prensliği ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin ne düzey ve seviyede olması gerektiğini tayin etmiştir. İkili ilişkileri tesis edecek kurumların statüsü, yetkili kişilerin sıfatları da bu doğrultuda belirlenmiştir. Bulgar hükümetinin başında bulunan kişi başbakan yerine "*reis-i müdüran / başmüdür*", dışişleri, içişleri, maliye, eğitim, harbiyeden sorumlu kişiler ise nazır/bakan yerine "*müdür*" sıfatıyla adlandırılmıştır. Bazen "*başmüdüre*", "*başvekil / reis-i nüzzar*"; "*müdüre*" ise "*nazır*" diye hitap edildiği olmuştur. Bu da Berlin Antlaşması'na uyulmadığı anlamına gelmektedir. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, Cilt 17, Sayı 21, Ocak 1996, s. 73.

³ Stefan Stambolov (1854-1895). Tırnova doğumludur. Odessa'daki Ruhban Okulu'nda bursiyerdir. Rus ihtilalcileriyle bağlantılı olduğu gerekçesiyle okuldan atılmıştır. Bükreş'teki Bulgar İhtilal Merkez Komitesi'nin bir üyesi olarak Tırnova İhtilal Komitesi'nin delegesidir.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

teşebbüslerine karşılık vermesi, iki hükümet arasındaki ilişkileri gitgide gerginleştirmişti. Öyle ki, Rus hükümeti, gelişen olaylar ışığında 6/18 Kasım 1886 tarihinde Bulgaristan Prenslığı ile var olan siyasî ilişkileri kesmişti. Ardından 8/20 Kasım'da da Kaulbars, beraberindeki kişilerle birlikte Bulgaristan'ı terk etmişti. Zira Rus temsilcinin talepleri, Sofya nezdinde olumlu bir yanıt bulmamıştı. Bu durum, var olan krizin daha da derinleşmesine sebep olmuştu.⁴

Petersburg ile Sofya arasındaki ilişkilerin kesilmesi, nihayetinde seçilecek prensin de tanınmasını doğrudan etkileyecekti. Ancak buna rağmen Bulgar idareciler, prens belirleme konusunda geri adım atmazarak Rusların taleplerine boyun eğmemişlerdi. Stambolov liderliğinde teşkil edilen Naip Heyeti ile dönemin Bulgar hükümeti yetkilileri hem Avrupa başkentlerinde hem de İstanbul'da görüşmeler gerçekleştirdiler. Konstantin Stoilov'un⁵

Komitenin toplantılarına bilfiil katılmıştır. 1875 yılında patlak veren Eski Zağra Ayaklanması'nın liderlerinden biridir. 1876 Nisan Ayaklanması'nda görev almıştır. Berlin Antlaşması'nın kararlarına karşı olarak kurulan Edinstvo adlı komitenin kurucularındandır. Farklı dönemlerde Bulgar Meclisi'nde milletvekilidir. 1885 yılındaki Sırp-Bulgar Savaşı'nda gönüllü olarak yer almıştır. Prens Aleksandır Batenberg'e yapılan darbeye karşı duranlardandır. Prens tahttan feragat etmesinin ardından oluşan boşluğu doldurabilmek adına atanan Naip Heyeti'nin en önemli üyesidir. Prens Ferdinand'ın seçilmesindeki kararlılığı ile dikkat çekmiştir. 1887-1894 yılları arasında Bulgar hükümetinin başmüdürüdür. Hükümet başkanlığı yaptığı dönemde benimsemiş olduğu Rus karşıtı siyaset ile ün salmıştır. 3/15 Temmuz 1895 tarihinde uğradığı bir saldırı neticesinde ağır yaralanmış, 6/18 Temmuz'da vefat etmiştir. Taşo V. Taşev, *Ministrite na Bulgariya 1879-1999*, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 1999, s. 422-423.

⁴ Mikhail S. Rekun, *The Downfall of Russo-Bulgarian Relations, 1878-1886 From San Stefano to The Kaulbars Mission*, Master of Arts in History, Advisor: Professor Howard Malchow, Tufts University, May 2011, s. 137; Simeon Radev, *Stroitelite na Svrremenna Bulgariya*, Tom 2, Bilgarski Pisatel, Sofya 1990, s. 442-451.

⁵ Konstantin Stoilov (1853-1901). Filibe doğumludur. İstanbul'daki Robert Koleji'nde eğitim almıştır. Kolejde bir süre öğretmenlik yapmıştır, aynı zamanda kolejin sekreteridir. Heildelberg Üniversitesi'nde hukuk doktorası savunmuştur. 1878 itibarıyla Bulgaristan'a dönmüştür. Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekildir ve Meclis'in sekreteridir. Bulgaristan Prenslığı'nin idare şeklini belirleyecek nizamname (anayasa) tasarılarının tartışıldığı komisyonun bir üyesidir. Prens Aleksandır Batenberg'in kançılıaryasının başsekreteridir. Bulgaristan Prenslığı'nin diplomatik temsilcisi olarak Petersburg'a tayin edilmiştir. Fakat Rusya ile Prenslık arasındaki kötü ilişkiler, Stoilov'un tanınmasına engel olmuştur. Viyana'dan İstanbul'a kadar yapılacak olan demiryolu hattının inşası için Viyana'da toplanan komisyonda yer almıştır. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biridir. Ulusal Parti'nin kurucusu ve başkanıdır. Farklı dönemlerde Bulgar meclislerinde vekildir. İhtiyat subayı olarak Sırp-Bulgar Savaşı'na (1885) katılmıştır. Prens krizinin yaşandığı dönemde aktif rol alan kişilerden biridir. Prens Ferdinand ile görüşmeler yapmış, kendisini prens olma konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Stambolov Hükümeti'nde (1887-1894) adliye müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

başını çektiği bir grup, Avrupa başkentlerine seyahatlerde bulunarak yaptıkları görüşmelerle prens konusunda nabız yoklamışlardı. Son olarak hâkim devletin başkenti İstanbul'a yapılan ziyaret de Sofya'nın istediği neticeyi vermemişti. Görüşme yapılan ve aşağıda ismi zikredilen hanedanların üyesi prensler vardı. Bunlardan bazıları Rus Çariçesi Mariya'nın kardeşi Valdemar, Gürcistan Mengrelya Prenslığı'nın son hükümdarı Mingreli ve Sachse-Coburg und Gotha Hanedanlığı'ndan Ferdinand idi. Adı geçen prens adayları üzerinde bir uzlaşa sağlanamaması, Sofya'nın bir karar almasını zorlaştırmışsa da Bulgar Meclisi'nde bir seçim yapıldı.

Ferdinand, Bulgar Meclisi tarafından 25 Haziran / 7 Temmuz 1887 tarihinde prens olarak seçildi. Ancak Rusya'nın kararlı mukavemeti, bahsi geçen prensin resmen tanınmasına mani oldu. Çünkü Petersburg, siyasî münasebetini kestiği Sofya'nın seçimine hiçbir şekilde onay vermeye yanaşmadı. Bu seçim, 9/21 Ağustos 1886 tarihinden sonraki süreci daha da kötüleştirdi. Rus imparatorunun Ferdinand'a yönelik taviz vermez tavrı, aynı zamanda Prenslığın bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. Böylece Petersburg, Sofya ve İstanbul arasında bir diplomasi trafiği yaşandı. Paris ve Berlin, prens seçimini tanımamışlardı. Londra, Viyana ve Roma ise seçimi tanımasa da Sofya ile ilişkilerini sürdüreceklerini beyan etmişlerdi. Rus hükümetinin bu denklemde Osmanlı Devleti'nden talebi, Ferdinand'ın seçiminin meşru olmadığını Bulgar hükümetine bildirmesiydi. Bunu da Babıâli'ye sunulan nota ile istemişti. Sultan II. Abdülhamid, 10/22 Ağustos 1887 tarihli iradesiyle ilgili Rus notasının Bulgar hükümetine bildirilmesine hükmetti. Anlaşılacağı üzere sürece yön veren Rusya olmuştu. Rusların bu etkin politikası neticesinde Sofya'daki Osmanlı Komiseri Rıza Bey, bir hastalık bahanesiyle Payitaht'ta geri döndü. Bu karar, uzun bir süre Bulgar başkentinde görevli en yüksek düzeydeki Osmanlı diplomatının başkâtip ünvanıyla vazifesini yapmasına sebep oldu.⁶

Seçilen prens, Rus notasının gölgesinde 20 Ağustos / 1 Eylül 1887 tarihinde Stefan Stambolov başmüdürlüğünde bir hükümeti tayin etti. Ortaya

Stambolov ile yaşanan fikir ayrılıklarından dolayı hükümetteki görevinden ayrılmıştır. Stambolov'un istifasından sonra oluşturulan hükümetin başkanıdır (1894-1899). Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak ve bu iyi ilişkileri sürdürmek için çaba göstermiştir. 1901 yılında ölmüştür. Taşev, *a.g.e.*, s. 435-437.

⁶ Ergün Hasanoğlu, *Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prenslığı – Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Edirne 2023, s. 21-51.

**BİR SİYASÎ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

çıkan krizi bertaraf ederek prene meşruiyet kazandırmak, bu hükümetin ana ve temel dış politika hedefi hâlini aldı. Stambolov'un prens seçimi döneminde uyguladığı Rus karşıtı siyaseti, başmüdürlüğü döneminde de devam edip devletlerarası siyasî ilişkilerde önemli bir rol oynadı. Petersburg ise Babiâli'ye sunduğu ilk notanın bir sonuç vermemesinin ardından ikinci bir nota daha ileterek tekrar prens seçiminin Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunun Sofya'ya bildirilmesini talep etti. Bunun neticesinde II. Abdülhamid, 22 Şubat / 5 Mart 1888 tarihli iradesiyle söz konusu ikinci notanın da Bulgar hükümetine bildirilmesini emretti. Ancak bu da ilkinden farklı bir sonuç vermeyerek Bulgar prensi meşruiyet kazanmadan görevini sürdürmeye devam etti.⁷

Stambolov Hükümeti'nin dış politikada ulaşmaya çalıştığı başlıca hedef, Ferdinand'ın tüm büyük güçler⁸ tarafından tasdik edilmesini sağlamaktı. Bu bağlamda söz konusu hükümet döneminde yapılan resmî girişimler, Babiâli'ye iletilen 4/16 Haziran 1890 ve 31 Mart / 12 Nisan 1892 tarihli notalardı. Söylemek gerekir ki, iki nota da yalnızca Bulgar prensinin tanınması talebini içermiyordu. Buna rağmen 1890 ve 1892 notalarının en kabul edilemez tarafı, Ferdinand ile ilgili olandı. Bunun başlıca sebepleri Sofya-Petersburg arasındaki kötü ilişkiler, büyük güçler arasındaki ittifaklar ve gruplaşmalar, İstanbul'un devletlerarası bir denge siyaseti benimseyip problemden uzak bir politika yürütme gayretiydi. Bulgar hükümeti açısından notalardan bazı kazanımlar elde edilmiş olsa da ana hedefe ulaşılammıştı. Nitekim İstanbul'da görevli Rus elçi Nelidov'un Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Paşa'ya, Rus İmparator III. Aleksandr'ın yaşadığı müddetçe prensi tanımanın mümkün olmadığını beyan etmesi, açık bir mesaj niteliğindediydi ve sonuç itibarıyla durum, elçinin dediği gibi oldu.⁹ Stefan Stambolov Hükümeti (1887-1894), yedi yıllık dönemde dâhili ve harici siyasette yürüttüğü Rus karşıtı politika neticesinde, benimsemiş olduğu temel hedefini tutturamadı. Bahsi geçen hükümet, 14/26 Mayıs 1894 tarihinde istifa mektubunu prene sundu.

⁷ Elena Stelova ve Stoyço Grınçarov, *İstoriya na Nova Bılgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999, s. 110.

⁸ Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya.

⁹ Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar, II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hâtıraları*, (haz.) Ali Birinci ve Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 95. Salih Münir Paşa ile ilgili ayrıca bkz. Kasım Hızlı, *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasisi*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

2. Prens Ferdinand'ın Resmen Tanınmasına Giden Sürec

Stefan Stambolov Hükümeti'nin istifasının Prens Ferdinand tarafından kabul edilmesinin ardından yapılması gereken, yeni bir hükümetin tayini idi. Yeni hükümet, vakit kaybetmeden 19/31 Mayıs 1894 tarihinde Konstantin Stoilov'un başmüdürlüğünde kuruldu. Stoilov'a kendisinden önceki hükümetten kalan en önemli dış politika mirası, Sultan II. Abdülhamid'e sadık olduğunu gösterip Prens Ferdinand'ın tüm büyük güçler tarafından resmen tasdik edilmesini sağlamaktı. Bunun için yapılması gereken ise öncelikle 6/18 Kasım 1886'dan sonra resmî hiçbir siyasî münasebetin bulunmadığı Petersburg ile aranın düzeltilmesiydi. Nitekim hükümetin tesis edilmesinden kısa bir süre sonra, 26 Temmuz / 7 Ağustos 1894 tarihinde Bulgaristan Komiserliği'nde görevli Başkâtip Mehmed Nebil Bey'den gönderilen telgraf da Sofya'nın bu arzusunun doğruluyordu.¹⁰

Başmüdür, Bulgar Meclisi'nin 24 Ekim / 5 Kasım 1894 tarihli toplantısında yapmış olduğu konuşma ile hükümetinin takip edeceği üç cepheli yolu tarif etmişti. Berlin Antlaşması'nın 1. Maddesi uyarınca Bulgaristan'ın süzereni Osmanlı Devleti ile olan münasebetler, Sofya'nın "*dış politika önceliği*ydî". İkincisi, komşu devletler ile sulhperver ilişkiler yürütülmesiydi. Üçüncüsü ise başta büyük güçler olmak üzere diğer devletlere yönelik barışçıl ve uzlaşıcı bir siyaset benimsemektir. Bu açıdan Stoilov'a göre Rusya ile mevcut kötü ilişkiler kendileri açısından "*anormal, faydasız, olağandışı ve [her manasıyla] zarardır*". O, din, dil ve kültür bakımından birbirine yakın iki halkın yakınlaşmasını elzem olarak görüyordu. Başmüdüre göre diğer devletlerle olduğu gibi Rusya ile de siyasî ilişki kurmak "*hükümetin başlıca görevlerinden biriydi*".¹¹

Rus İmparator III. Aleksandr'ın 20 Ekim / 1 Kasım 1894 tarihindeki vefatının ardından Stoilov Hükümeti'nin Petersburg yönetimine taziye mesajı göndermesi, normalleşme adına atılan ilk adım olmuştur.¹² Bu açıdan başmüdürün Bulgar Meclisi'nde yaptığı konuşmada sarf ettiği sözler, bir hedef doğrultusunda kullanılmış ifadeler olarak kabul edilebilirdi. Ancak

¹⁰ BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Y.A.HUS., nr. 306/3, lef 1, 2.

¹¹ *Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sibranie (Prva Redovna Sessiya)*, V Zasedanie, Ponedyalnik, 24 Oktomvri, 1894 godina, s. 53-55.

¹² Yaroslav Yonov, "Kıym Harakteristikata na "Narodnyaškoto" Upravlenie (1894-1899)", *İstoriçeski Pregled*, Tom 51, Broy 2, 1951, s. 137.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Rusya ile normalleşmeye yönelik daha somut adımlar ise 1895 yılı itibarıyla atılacaktı.

Stoilov, meclis konuşmasında (24 Ekim / 5 Kasım 1894) izleyeceği politikayı açıkça ifade etmiş olsa da 1895 yılı itibarıyla hükümetinin başlıca gayesinin Rusya ile uzlaşmak olduğu anlaşılacaktı. Rusya'nın onayı olmadan siyasi krizden çıkılamayacağını bilinci içerisinde hareket edilmişti. Bundan dolayı Prens Ferdinand'ın tanınması amacıyla Bulgar yetkililer tarafından atılan adımlar, Petersburg ve Paris haricinde diğer devletlerin başkentlerinde memnuniyetsizlik yaratmıştı. Başmüdür, 1895 yılının Şubat ayı içerisinde Viyana'ya yaptığı ziyarette, bu hoşnutsuzluğu bizzat görmüş ve anlamıştı. Günlüğüne düşüğü notta, Ferdinand'a duyulan kuşkuları kaydetmişti. Verdiği bilgiye göre Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Ferdinand'ın Rus yanlısı olduğunu ifade etmişti. Aynı zamanda prensin Rusya ile gizli görüşmeler yürüttüğünden şüphelenilmekteydi.¹³

Stoilov Hükümeti'nin Dışişleri Müdürü Grigor Naçoviç'in¹⁴ İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdası Petır Dimitrov'a yolladığı emirler, Viyana'nın şüphelerini haklı çıkarır türdendi. Ona, Rusya'nın Ferdinand'ı hangi koşul ve şartta tanımaya razı geleceği konusunda hem Rus elçi Nelidov hem de Fransız elçi Cambon ile görüşülmesi emri verilmişti.¹⁵ Bu gösteriyor ki, mevcut Bulgar hükümeti, kendisinden önceki hükümetin politikasından farklı yol takip ediyor ve Rusya ile açıkça masaya oturabileceğinin sinyallerini veriyordu. Buna rağmen Petersburg, Sofya'ya yönelik tutum ve tavrını değiştirmeyeceğini net bir şekilde beyan etmişti. Kaldı ki Dimitrov'un

¹³ Dr. Konstantin Stoilov, *Dnevnik*, Çast II, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1996, s. 191.

¹⁴ Grigor Naçoviç (1845-1920). Zıştovi doğumludur. İstanbul'daki Fransız Koleji'nde öğrenim görmüştür. Paris ve Viyana'daki ticaret okullarında eğitim almıştır. Paris'te siyasi-iktisadi bilimler bölümünü bitirmiştir; Sorbonne'de derslere katılmıştır. 1866 yılında Zıştovi İhtilal Komitesi'nin başındadır. Bulgaristan meselesiyle ilgili olarak Fransız ve Alman gazetelerinin muhabirliğini yapmıştır. 1876 Nisan Ayaklanması'ndan sonra Bulgarların durumu ile alakalı Batı Avrupa ülkelerine yazılar göndermiştir. 1876 yılında Sırp-Osmanlı Savaşı'nda Bulgar gönüllülerinin içindedir. 93 Harbi'nde istihbaratçı olarak görevdedir. Bulgaristan Prenslığı'nin kurulmasından sonra ise Tırnova'daki Kurucu Meclis'te vekildir. Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biridir. Farklı dönemlerde vekillik yapmıştır. Bulgaristan Prenslığı'nin Bükreş (1884-1889), Viyana (1889-1891) ve İstanbul (1903-1906) diplomatik temsilcisidir. Stambolov Hükümeti Dönemi'nde iki defa (1887-1888, 1891-1892) maliyeden sorumlu kişi olarak tayin edilmiştir. Taşev, *a.g.e.*, s. 315-316.

¹⁵ Radoslav Popov, *Bulgariya i Rusiya (1894-1899): Politiceski Otnoşeniya*, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya 1985, s. 79.

bildirdiğine göre Rusya, “hiçbir şekilde Bulgar tahtında bir Koburg Hanedanlığı istemiyordu”.¹⁶

“Koburg Hanedanlığı” vurgusu şöyle değerlendirilebilir: 18/30 Ocak 1894 tarihinde Ferdinand’ın bir oğlu dünyaya gelmişti. Bu, şu açıdan önemli bir bilgiydi. 15/27 Mayıs 1893 tarihinde onaylanan Bulgar Nizamnamesi’nin 38. Maddesinde yapılan bir değişiklik, Bulgar prensinin mezhebini ilgilendiriyordu. Yapılan madde değişikliği ile Bulgar prensi olarak seçilen kişi ile onun çocuğu kendi dinî mezhebini koruyabilecekti. Ferdinand’ın Katolik olduğu gerçeği göz önüne alındığında dünyaya gelen oğlunun da aynı mezhepten olması, Bulgaristan’da bir Katolik hanedanlığı yaratılabileceği çıkarımında bulunulmasına sebebiyet verebilir. Bundan dolayı Rusya’nın “Koburg Hanedanlığı”na karşı çıkması, Petersburg açısından gayet doğal bir durumdu. Şunu söylemek gerekir ki, Bulgaristan Prenslığı ile Rusya arasındaki mevcut krizin çözümü belki de burada saklıydı.

İstanbul’dan gönderilen olumsuz telgraflara rağmen iki hükümet arasındaki meseleyi çözüme kavuşturabilecek bir öneri ortaya atıldı. Buna göre Bulgar Meclisi’nden Petersburg’a gönderilebilecek bir heyet, Rus İmparator II. Nikolay ile görüşüp prensin tanınmasını sağlayabilirdi. Bu fikir, Osmanlı başkentinde görevli Rus elçi Nelidov aracılığıyla Filibe’deki Fransız yetkiliye anlatılmış, Fransız yetkili de bu konuyu Prens Ferdinand’a açmıştı.¹⁷ Aslında burada Fransızlar, Rusya ile Bulgaristan Prenslığı arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için yapılacak girişimlere aracı olmuşlardı. Söz konusu iki büyük gücün dönem itibarıyla ittifak hâlinde bulunması, Sofya hükümetinin de bu aracılığı kabul etmesinin altında yatan sebep olarak söylenebilirdi. Aynı zamanda yukarıda da bahsedildiği gibi Dimitrov’a Fransız elçiyle de görüşmesine dair verilen emir, bundan kaynaklıydı. Bununla birlikte Ferdinand’ın yapmış olduğu Avrupa gezisinde Paris’e gitmesi bu amaca hizmet etmekteydi.¹⁸ Kaldı ki Paris’teki hâl ve hareketleriyle söylemleri, onun Petersburg ile nihaî bir uzlaşmaya varma konusunda ne kadar kararlı olduğunu gösteriyordu.¹⁹

¹⁶ Popov, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁷ Aynı yerde, s. 86.

¹⁸ Elena Statelova, Vasilka Tankova, *Konstantin Stoilov v Politicheskiya Jivot na Bulgariya*, İzdatelska Kışta “Anubis”, Sofya 2001, s. 232.

¹⁹ Simeon Damyanov, *Bulgariya viv Frenskata Politika 1878-1918*, Dirjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya 1985, s. 166.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Fransız yetkililerin aracılığıyla gönderilebilecek bir heyetin Petersburg'da kabul görmesine yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştu. Nihayetinde de Bulgar vekillerin Petersburg'a gelmesine Rus İmparator tarafından müsaade edilmişti. Stoilov, konuyla ilgili olarak Başkâtip Mehmed Nebil Bey'e gerekli izahları yaparak heyet ile alakalı ayrıntıları Osmanlı temsilcisine verdi. Petersburg'a gidecek heyetin görevi, 20 Ekim / 1 Kasım 1894 tarihinde vefat etmiş III. Aleksandr'ın mezarına çelenk koymak idi. Osmanlı devlet adamı ise resmî olarak tanınmak için her fırsattan istifade eden Prens Ferdinand'ın bu olaydan da faydalanacağı fikrindeydi. Gönderilecek heyetin başkanlığını yapacak kişinin kendi adamı ve mevcut Stoilov Hükümeti taraftarı olması dahi bunun bir delili niteliğindedir. Bununla birlikte başkâtip, ortada Ferdinand'ın Rusya ile uzlaşmak adına Petersburg'a birkaç teklif sunduğuna dair bazı söylentilerin dolaştığını işitmişti. Bu teklifler prenslikten istifa edip ardından yeniden seçilmesi, Bulgaristan Prenslığı Harbiye Müdürlüğü ile bazı askerî görevlere Rus general ve subayların getirilmesi idi.²⁰ Hatta öyle ki Osmanlı Devleti'nin Rusçuk Tüccar Vekâleti'nden daha da dikkat çekici malumatlar İstanbul'a verilmişti. Ferdinand istifa edecek ve ardından oğlu Boris, prens olarak tayin edilecekti. Bundaki amaç, söz konusu vekâletten bildirildiğine göre Petersburg ile münasebetlerin düzeltilmesini sağlamaktı.²¹

Şayialara rağmen Sofya, vakit kaybetme taraftarı değildi. Başmüdür Stoilov'a göre "*şimdi barışma zamanıydı. Petersburg'a Bulgar Meclisi tarafından vekil gönderilse [Rusya ile] uzlaşmaya varılacaktı*".²² Var olan şüphelerin ve bazı Avrupa başkentlerindeki memnuniyetsizliklerin gölgesinde Bulgar vekiller Petersburg'a giderek hem Rus İmparator II. Nikolay hem de Rus Dışişleri Bakanı Lobanov-Rostovski ile görüşmüşlerdi.²³ Heyette bulunan Teodor Teodorov'un²⁴ Stoilov'a bildirdiğine göre "*Lobanov'un muhtemelen beklediği şey, Boris'in Ortodoksluğu kabulüdür ki*

²⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 332/20, lef 2.

²¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 332/94, lef 2.

²² Stoilov, *a.g.e.*, s. 206.

²³ Yonov, *a.g.m.*, s. 138.

²⁴ Teodor Teodorov (1859-1924). Siyasetçi ve hukukçudur. Odessa'da hukuk eğitimi almıştır. 1894-1896 yılları arasında Bulgar Meclisi'nin başkanıdır. Farklı dönemlerde birçok müdürlük ve bakanlık görevlerinde bulunmuştur. Konstantin Stoilov Hükümeti'nde adliye (1896-1897) ve maliye müdürlükleri (1897-1899) yapmıştır. İvan Evstratiev Geşov ve Stoyan Danev hükümetlerinde maliye bakanıdır (1911-1913). Aleksandır Malinov Hükümeti'nin dışişleri bakanıdır (1918). Bir dönem başbakanlık yapmıştır (1918-1919). Marieta Yosifova Peneva, "Teodor Teodorov Kato Predsedatel na VIII ONC (1894-1896 g.)", *Epohi*, Tom 21, Broy 1, 2013, s. 85.

bu durumda prensin tanınması kendiliğinden yavaş yavaş gerçekleşirdi. Bu duruma Rusya da mukavemet etmezdi".²⁵ Başmüdürün merak ettiği ise Petersburg'un Sofya ile ilişkilerini hangi şart ve koşullarda normalleştireceği idi.²⁶

T. Teodorov, hükümet başkanının merakını giderecek bilgileri içeren telgrafı kısa süre içinde çekti. Vermiş olduğu malumata göre Rus dışişleri bakanı bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Tavsiyelerini heyette yer alan bir Bulgar din adamına (Kliment) vermişti. Bakan, mümkün olan en kısa sürede Boris'in Ortodoksluk inancına uygun şekilde vaftiz edilmesinin hem II. Nikolay'ı hem de Rus halkını memnun edeceği kanısındaydı. Söz konusu Bulgar din adamı, Lobanov'a diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi talebinde bulunmuş olsa da bakan bu isteği "*Ferdinand'ın tanınması anlamına geleceği*" sözleriyle reddetmişti. Lobanov'a göre eğer Bulgar prensi Rusya'ya "*gönülden bağlı olursa*", Rus hükümetinin prene ve onun hanedanlığına hiçbir şekilde muhalefeti olmazdı.²⁷ Bahsi geçen Rus devlet adamıyla gerçekleşen bir diğer görüşme bilgileri de Bulgar başkentine bildirildi. Lobanov, ilişkilerin normalleşmesiyle ilgili olarak net bir şart öne sürmemiş, konuyla alakalı fikir teatisi yapmamış, resmî bir vaatte de bulunmamıştı. Bahsi geçen Bulgar din adamının önünde sunduğu tavsiyeleri yinelemişti.²⁸ Şunu belirtmekte yarar vardır ki, bu tavsiyeler, Rus dışişleri bakanının kendi görüşleri olup İmparator II. Nikolay'dan konuya ilişkin herhangi bir emir almamıştı.²⁹

İmparator II. Nikolay'ın Bulgaristan Prenslığı'ne yönelik yaklaşımı, 5/17 Temmuz 1895 tarihinde belli oldu. T. Teodorov, imparatorun huzurundan döndükten hemen sonra Sofya'ya telgraf çekerek görüşme bilgilerini vermişti. İmparator, "*yakın zaman içerisinde biz [Rusya] ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi yeniden tesis edileceğini umuyorum*" diye temennide bulunmuştu.³⁰ İmparator'un sarf ettiği bu sözler, var olan siyasî krizin son bulacağına dair açık bir mesaj

²⁵ TsDA (Tsentralen Dirjaven Arhiv – Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi), f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 131.

²⁶ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 133.

²⁷ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 135.

²⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 136.

²⁹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 135.

³⁰ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 138; İvan Evstratiev Geşov, *Liçna Korespondentsiya*, Sıstaviteli: Radoslav Popov, Vasilka Tankova, Akademichno İzdatelstvo Marin Drinov, Sofya 1994, s. 129.

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

niteliğindedir. Stoilov, Petersburg'dan gelen bu haber neticesinde oldukça mutlu oldu. Heyeti, çalışmalarından ötürü tebrik etti.³¹ Bu arada Bulgar vekiller Petersburg'da bulunma amaçlarını yerine getirerek 29 Haziran / 11 Temmuz 1895 tarihinde III. Aleksandr'ın mezarına çelenk bırakmışlardı.³²

Bulgar diplomasisinin elde ettiği bu “başarı,”³³ aynı zamanda Fransa'nın uzlaştırıcı rolünün de hedefine ulaştığı anlamına geliyordu. İstanbul'daki Fransız elçi Cambon, arabuluculuğun başarıyla yerine getirildiği kanaatindeydi. Bulgar tarihçi Simeon Damyanov'un aktardığı bilgilere istinaden Cambon, Paris'e çektiği telgrafta “*gürültü koparmadan zorlu bir işi tamamlayıp Avrupa barışına hizmet ettiklerini*” bildirmişti.³⁴ Daha önce de belirtildiği gibi Bulgaristan Prensliği'nin Rusya'ya yakın bir politika benimsemesi ve bu doğrultuda adımlar atması, Fransa dışındaki diğer büyük güçleri memnun etmemişti. Stoilov, günlüğüne düştüğü notta bu durumu şöyle izah ediyordu: “*Tüm Avrupa'nın öfkesinin sebebi, Rusya ile yakınlaşmamızdır*”.³⁵

Sofya'nın Petersburg'a sunduğu tekliflere dair Başkâtip Mehmed Nebil Bey'in vermiş olduğu malumatlara benzer bilgileri, bu arada İstanbul'daki Bulgar Kapıkethüdalığı'nda görevli Hr. Brakalov da Dışişleri Müdürü Naçoviç'e geçmişti. Ona göre Avrupa ve onun temsilcileri Bulgar hükümetine karşıydılar. Çünkü vekillerin Petersburg'a gönderilmesiyle “*Bulgaristan'ın Rusya'ya teslim edileceğine inanıyorlardı*”.³⁶ Ancak Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov, bu söylentileri Sadrazam Mehmed Said Paşa'ya yapmış olduğu açıklamalar ile yalanlamıştı. Ona göre Petersburg'un bir talebi vardı, o da Ferdinand'ın oğlunun Ortodoks inancında vaftiz edilmesi idi. Ayrıca Bulgar yetkili, Rusya ile ilişkilerin normalleşeceği konusunda prensin ümitli olduğunu beyan etmişti. Zira Dimitrov'un Paşa'ya ifade ettiğine göre Ferdinand, söylenti şeklinde yayılan Rusya'nın bu talebine sıcak bakıyordu.³⁷

Sofya'da Rusya ile Bulgaristan Prensliği arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin başlıca ve en önemli koşulun Boris'in vaftiz edilmesi olduğu yönünde bir değerlendirme vardı. Bununla birlikte T. Teodorov,

³¹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 138.

³² TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 132a.

³³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 132a.

³⁴ Damyanov, *a.g.e.*, s. 167.

³⁵ Stoilov, *a.g.e.*, s. 218.

³⁶ Popov, *a.g.e.*, s. 105.

³⁷ BOA, Y.A.HUS., nr. 334/90.

Ferdinand ile yapmış olduğu görüşmelerinde, vaftiz konusunun Bulgaristan açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştı. Prens'in, başmüdüre çekmiş olduğu telgrafta da konunun ehemmiyetinden bahsedilmiş ve normalleşme için atılacak ilk adımın Boris'in vaftizi olduğu vurgulanmıştı.³⁸

Olası bir vaftize muhalefet edecek cenah ise Katolikler idi. Bulgar hükümeti, Papa'dan gelebilecek bir tepkinin önüne geçebilmek ve Katolik kilisesinin konuya yaklaşımını ve tavrını öğrenebilmek adına bazı kararlar aldı. Buna göre Bükreş'teki Bulgar diplomatik temsilci Dimitir Staņčov'un³⁹ Papa XIII. Leo'nun rızasını almak amacıyla Vatikan'a gönderilmesine karar verildi. Stoilov, 26 Ağustos / 7 Eylül 1895 tarihinde Kardinal Mariano Rampolla'ya güven mektubunu sunarak "*Vatikan ile acil ve son derece önemli meseleleri görüşmek üzere özel ve gizli bir görev için*" Staņčov'un vazifelendirildiğini bildirdi.⁴⁰

Bulgar diplomat, hem kardinaller hem de bizzat Papa XIII. Leo ile görüşme fırsatı buldu. Güven mektubunun sunulduğu kardinale, 22 Eylül / 4 Ekim 1895 tarihinde iki farklı nota takdim edilerek Boris'in vaftizinin gerekçeleri izah edilmeye çalışıldı. Aynı zamanda sunulan notalarda Papa'nın da onayının beklendiği ifade edildi. Zira Staņčov'un sunduğu notaya göre "*Bulgar Hanedanlığı'na yönelik XIII. Leo'nun vereceği müsaade, Roma'nın Doğu'da sürdürdüğü tarihî hedefe ulaşmasını kolaylaştıracaktı*". Fakat teolojik ilkelere aykırı olacağı gerekçesiyle Staņčov'un notalarına olumlu yanıt verilmedi.⁴¹ Görüşülen diğer kardinallerin konuya yaklaşımı Rampolla'dan farklı değildi. Kardinallere göre Papa'nın göstereceği rıza, Boris'in bir nevi dinden çıkması anlamına gelecekti. Bununla birlikte onların bir çözüm önerisi vardı; vaftiz törenini icra edecek din adamı, XIII. Leo'nun yetki hakkını tanıyabilirdi.⁴² Bu önerinin kabul edilmesi ve Bulgar kilisesinde

³⁸ Popov, *a.g.e.*, s. 113-114.

³⁹ Dimitir Staņčov (1863-1940). Prens Ferdinand'ın kişisel sekreterliğini yapmıştır. Farklı yıllarda ve farklı ülkelerde Bulgaristan Prensliği'nin diplomatik temsilcisidir. 1894-1895 yılları arasında Romanya'da, 1895-1897 yılları arasında Avusturya-Macaristan'da ve 1896-1906 yılları arasında ise Rusya'da görev almıştır. Dışişleri müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur (1907-1908). 1910-1915 yılları arasında Belçika'da orta elçidir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere (1920), Belçika (1921-1922) ve Hollanda'da (1922-1924) orta elçidir. 1924 yılında görevinden istifa etmiştir. Yaşamının sonuna kadar da Bulgaristan siyasetini yakından takip etmiştir. 1940 yılında Sofya'da vefat etmiştir. Taşev, *a.g.e.*, s. 428-429.

⁴⁰ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 144.

⁴¹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 169-171.

⁴² TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 171-172.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Papa'dan söz edilmesi, Rampolla'ya göre var olan krizin aşılmasına katkı sunabilirdi.⁴³

Stançov, tüm bu fikir tartışmaları sürerken 26 Eylül / 8 Ekim 1895 tarihinde Papa XIII. Leo'nun huzuruna çıktı.⁴⁴ Katolik kilisesinin kararı, görüşmenin en başında belli olmuştu. Zira Papa, “*aşılamaz sınırların, vicdan sınırlarının ötesine geçilemez*” diyerek tavrını net bir şekilde ortaya koydu. XIII. Leo, görüşmenin devamında Bulgar Nizamnamesi'nde yapılan 38. Madde değişikliğini ima ederek Prens Ferdinand'ın oğlunun Katolik inancına uygun bir şekilde vaftiz edilebileceğinden dem vurdu. Yapılan madde tadiline yönelik tavrın, Stoilov Hükümeti dönemiyle beraber neden bir anda değiştiğine anlam veremediğini ifade etti. Stançov ise Roma'nın rıza göstermesi durumunda Papa'nın Bulgaristan'daki Ortodoks kilisesinin sempatisini kazanacağı kanaatindeydi. Çünkü ona göre Bulgaristan'ın huzuru “*hanedanlığın güçlü olmasına bağlıydı*”. Ancak Sofya açısından istenen netice, yani Katolik kilisesinin onayı alınmadı.⁴⁵

Stançov'un Roma'daki görevi 10/22 Ekim'de bitti. Ardından Konstantin Stoilov, konu üzerinde Prens Ferdinand ile birçok görüşme yaptı. Prens kararını netleştirmesi için onun üzerinde baskı kurdu. Hatta hükümetten istifa etme tehdidinde dahi bulundu. Neticesinde 19/31 Ekim'de Başmüdür Stoilov, Dışişleri Müdürü Naçoviç ve Harbiye Müdürü Petrov'un⁴⁶ ısrarlı çabaları ve nasihatlerinin ardından Ferdinand, halkın talebine karşılık verip konuyu uygun bir şekilde hâledeceğini vaat etti.⁴⁷ Bunu da 30 Ekim / 11 Kasım 1895 tarihli nutkuyla duyurdu.⁴⁸

Tarih ve gün konusunda ise bir belirsizlik hâkimdi. Vaftiz tarihi konusunda Boris'in doğum gününe denk gelen 18/30 Ocak 1896 tarihi gündeme geldi. Prens, vaftiz meselesiyle ilgili olarak hem Papa'dan hem de

⁴³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 172.

⁴⁴ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 173.

⁴⁵ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 394, l. 173-175.

⁴⁶ Raço Petrov (1861-1942). Şumnu doğumludur. 1879'da Sofya'daki askerî okuldan mezun olmuştur. Ardından Petersburg'a giderek eğitimini sürdürmüştür (1880-1883). 1885 yılından sonra Bulgar Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı olarak tayin edilmiştir. 1885 yılındaki Sırp-Bulgar Savaşı'nda yer almıştır. 1894-1896 yılları arasında harbiye müdürüdür. Farklı dönemlerde milletvekilidir. Balkan Savaşı'nda aktif rol almıştır. İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgar 3. Ordu'nun başındadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya'da görev almıştır. Savaş sonrasında tutuklanmış, 1924 yılında affedilmiştir. Taşev, *a.g.e.*, s. 363-364.

⁴⁷ Popov, *a.g.e.*, s. 126; Statelova ve Tankova, *a.g.e.*, s. 239.

⁴⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 393, l. 225.

aile eşrafından onay alabilmek için üç aylık bir süre istedi.⁴⁹ Bu süre zarfında gerekli görüşmelerini yapmıştı. Paris'e giderek Fransız yetkililerden arabuluculuk talep etmişti. Konuyu, Osmanlı Devleti diplomatları da yakından takip etti. Roma Sefaretinden bildirildiğine göre 16/28 Ocak 1896 tarihinde Ferdinand'ın huzuruna çıktığı Papa XIII. Leo, vaftiz konusuna "oldukça çekingen" yaklaşmıştı.⁵⁰ Viyana Sefaretinin telgrafına göre ise Ferdinand'ın İtalya'daki girişimleri "tamamıyla boşa çıkmıştı".⁵¹

Roma'dan 20 Ocak / 1 Şubat'ta Sofya'ya dönen prens, vaadini gerçekleştiremeyeceğinden yakındı. Naçoviç'in anılarında yer aldığı üzere Ferdinand, bunun gerekçesini Papa'nın vaftize itiraz ettiği ve kendisini lanetlediğini göstermişti.⁵² Katolik cenahın onayını alamayan Bulgar prensinin önünde iki seçenek duruyordu. İlk seçenek, Papa XIII. Leo'yu ikna için çabalamaya devam etmesiydi. İkinci seçenek ise Boris'i Ortodoks inancına uygun vaftiz ettirmektir. Başmüdür ile yapmış olduğu görüşmenin ardından ikinci seçeneğe rıza gösterdi. 21 Ocak / 2 Şubat'ta Stoilov, gerekli hazırlıkları yaptı. Prens, ertesi gün Boris'in Ortodoks olacağını duyuracağı manifestoyu imzaladı.⁵³ Ardından Bulgar Meclisi'nin 23 Ocak / 4 Şubat 1896 tarihli toplantısında söz konusu manifesto okundu.⁵⁴ Filibe Belediye Başkanı Danail Yyurukov'a göre bu karar, "Bulgaristan'ın iç ve dış siyasetinde süren on yıllık karanlık geçmişin son bulmasını sağlayacaktı".⁵⁵ Aynı zamanda mevcut Bulgar hükümetinin yayın organı olan *Mir* gazetesi, söz konusu manifestoyu manşetten yayımladı.⁵⁶ Bu manifestonun ardından Stoilov günlüğüne şu notları düşmüştü: "Benim için en büyük gün. Bulgaristan tarihinde böyle bir toplantı olmadı. Tanrı'ya bu şanlı zafer için şükürler olsun".⁵⁷

⁴⁹ Stelova ve Tankova, *a.g.e.*, s. 240.

⁵⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 344/132, lef 2.

⁵¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/7, lef 2.

⁵² Grigor Naçoviç, *İz Dnevniçeski*, Sıstaviteli: Andrey Pantev, Nikolay İgov, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1999, s. 196.

⁵³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 128, l. 12-13.

⁵⁴ *Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sıbranie (Vtora Redovna Sessiya)*, LIII Zasedanie, Vtornik, 23 Yanuari, 1896 godina, s. 467-468; BOA, Y.EE., nr. 63/33. Metnin Osmanlı Türkçesi tercümesi için bkz. BOA, Y.A.HUS., nr. 345/74, lef 2; BOA, A.MTZ.04, nr. 32/31, lef 1.

⁵⁵ *Dr. Konstantin Stoilov, Spomeni na Sıvremennitsi*, Sıstaviteli: İva Burilkova, Tsoço Bilyarski, Narodna Sıbranie na Republika Bılgariya, Sofya 2001, s. 196.

⁵⁶ *Mir*, 23 Yanuari 1896, Godina II, Broy 201, s. 1.

⁵⁷ Stoilov, *a.g.e.*, s. 265.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Sofya'daki Bulgaristan Komiserliği yetkilileri gerekli tahkikatları yaparak vaftiz tarihi ile ilgili bilgileri İstanbul'a geçmişlerdi. Verilen malumata göre vaftiz töreni 2/14 Şubat 1896 tarihinde icra edilecekti.⁵⁸ Bununla birlikte Rus İmparator II. Nikolay, Ferdinand'ı “*vatanperver hareketlerinden*” ötürü tebrik edip törene, Rusya'yı temsilen General Aleksandr Goleniştev-Kutuzov'u göndereceğini bildirmişti.⁵⁹ Bir Rus gazetesinde de yayımlanan bu tebrik telgrafı, Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefaretinden Yıldız Sarayı'na gönderildi.⁶⁰

Bulgar yetkililer, Ferdinand'ın kararını resmen duyurmasının ardından harekete geçtiler. Dışişleri Müdürü Naçoviç, Stoilov'a telgraf yollayarak Sadrazam tarafından İstanbul'a davet edildiğini yazdı. Osmanlı belgesine yansıdığına göre başmüdürün Dersaadet'te yapacağı başlıca iş, Boris'in Ortodoks mezhebini kabul etmesi münasebetiyle Rus İmparator II. Nikolay'ın kendisine teklif edilen vaftiz babalığını kabul ettiğini ve bundan dolayı da Ferdinand'ı tanıma konusunda muhalefet etmeyeceğini bildirip Osmanlı Devleti'nin Ferdinand'ın prensliğinin resmen tasdik edilmesi konusunda büyük güçlere başvuruda bulunmasını sağlamaktı.⁶¹

3. Ferdinand'ın Resmen Tanınması ve İstanbul Ziyareti

Stoilov, İstanbul'dan Prens Ferdinand'a çektiği telgraf ile “*size iyi haberler vereceğimi umut ediyorum*” diyerek temennisini dile getirmişti.⁶² Aslında onun istediği gibi de oldu. Başmüdür, 26 Ocak / 7 Şubat günü Padişah'ın huzuruna kabul edildi.⁶³ Gerçekleşen görüşmenin neticesinde Bulgar siyasetçinin İstanbul'daki talepleri, Sultan nezdinde olumlu bir yanıt buldu ki konu 27 Ocak / 8 Şubat'ta toplanan Hususî Encümen'de görüşüldü. Encümen'den çıkan kararlara göre hâkim devlet statüsünün bir yansıması olarak vaftiz töreninde merkezden tayin edilecek Osmanlı yetkilileri bulunmalıydı. Adı geçen kişi ise bir dönem Şarkî Rumeli Vilayeti valiliği yapmış Gavril (Kıristeviç) Paşa idi. Bununla birlikte törene başkanlık edecek Bulgar Eksarhı Yosif'in Sofya'ya gitmesine müsaade edildi. Kendisine siyaset

⁵⁸ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/37, lef 2; BOA, Y.PRK.MYD., nr. 17/38.

⁵⁹ BOA, HR.SFR.04, nr. 350/41; BOA, Y.A.HUS., nr. 345/111, lef 2; BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 3; *Dnevnik İmperatora Nikolaya II (1894-1918)*, Tom I, 1894-1904, ROSSPEN, Moskva 2011, s. 252.

⁶⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/92, lef 2.

⁶¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/56.

⁶² TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 37.

⁶³ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 40.

hiçbir konuyla meşgul olmayıp merasimin hemen ardından Payitaht'a geri dönme şartı getirildi. En önemli karar ise Ferdinand'ın tanınmasıyla ilgili verildi. Encümen'deki Osmanlı devlet adamlarına göre vaftiz töreninin icra edilmesinden sonra Rusya'nın itiraz etmesini gerektirecek herhangi bir konu olmayacağından büyük güçlere başvurulup prensin tanınması için harekete geçilebilirdi.⁶⁴

27 Ocak / 8 Şubat'ta çıkan irade ile Sultan II. Abdülhamid, Gavril Paşa'nın yerine Şûrâ-yı Devlet azasından Karatodori Efendi ile Askerî Teftiş Komisyonu azasından Ferik Muzaffer Paşa'nın Sofya'daki vaftiz töreninde hazır bulunmasını emretti.⁶⁵ Bunun dışında Padişah, "*vakti zayi etmemek adına merasimin gerçekleşmesinin hemen akabinde prensin tasdik edilmesi için*" büyük güçler nezdinde girişimlerde bulunulmasına hükmetti.⁶⁶

Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa, Padişah emrini yerine getirerek büyük güçlere gerekli tebligatı yaptı.⁶⁷ Paris Sefaretinden bildirildiğine göre Fransa Dışişleri Bakanı Marcellin Berthelot, prensi tanımaya hiçbir itirazının olmadığını ve diğer devletler gibi hareket edeceklerini beyan etmişti.⁶⁸ Petersburg sefirinin görüştüğü Rus Dışişleri Bakanı Lobanov, konuyla ilgili olarak İmparator ile görüşüp kararını Osmanlı diplomatına bildirdi. Buna göre Prens Ferdinand'ın tasdik edilmesine mani olan gerekçeler ortadan kalkmıştı.⁶⁹ Londra Sefaretinden alınan malumata istinaden İngiliz Başbakan Lord Salisbury de prensin resmen tanınmasına onay vermişti.⁷⁰ Berlin Sefaretinden gönderilen telgrafa dayanarak Alman Dışişleri Bakanı Adolf Freiherr Marschall von Bieberstein, Osmanlı sefirine Ferdinand'ı Berlin Antlaşması gereğince Bulgaristan prensi sıfatıyla tanımaya hazır olduklarını bildirmişti.⁷¹ İtalya Dışişleri müsteşarı, Osmanlı Devleti'nin Roma sefirine Bulgarların prens seçimini 1887'den beri "*makbul*" gördüklerinden dolayı İstanbul'un girişimini memnuniyetle kabul ettiklerini ifade etmişti.⁷² Anlaşıyor ki, Bulgar prensinin resmen tanınması için gerekli muvafakat

⁶⁴ BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 2.

⁶⁵ BOA, ŞD., nr. 3192/72; BOA, A.MTZ.04, nr. 181/53, lef 1, 2; BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 2; TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 43.

⁶⁶ BOA, A.MTZ.04, nr. 181/50, lef 2.

⁶⁷ BOA, Y.PRK.HR., nr. 21/69.

⁶⁸ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/30, lef 3.

⁶⁹ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/30, lef 4.

⁷⁰ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/33, lef 3.

⁷¹ BOA, Y.A.HUS., nr. 346/33, lef 2.

⁷² BOA, Y.A.HUS., nr. 346/30, lef 7.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

büyük güçlerin tamamından alınmıştı.⁷³ Sofya merkezli *Svoboda* gazetesinin ifade ettiğine göre “*Bulgaristan’ı ve onun bağımsızlığını korumak için sürdürülen on yıllık mücadele artık elde edilen başarı ile taçlanmıştı.*⁷⁴ *Bulgaristan...prens tanınmasıyla normalleşme sürecine girmişti*”.⁷⁵

Ferdinand’ın tanınmasına vesile olan vaftiz merasimi, Osmanlı diplomatlarının da katılımıyla belirlenen tarihte (2/14 Şubat 1896) yapıldı. Bulgar Eksarhlığının yayın organı *Novini* gazetesine göre prensin tanınmasına yol açan sebepleri yaratan “*Sultan II. Abdülhamid’in [yürüttüğü] bilge politikasıydı*”.⁷⁶ Merasimde Rusya ile ilişkilerin normalleşmesinin bir sonucu olarak Sofya’da kalıp Petersburg yönetiminin diplomatik temsilcisi görevinde bulunacak Nikolay Çarikov da yer almıştı. *Novini* gazetesine göre bu, en önemli olaydı.⁷⁷ Zira bir Rus diplomatın Prenslik başkentinde göreve başlaması, krizin son bulduğu ve yeniden ikili ilişkilerin tesis edildiği anlamına geliyordu. Stoilov Hükümeti’nin yayın organı *Mir* gazetesi, biraz da romantik ifadelerle manşetten “*Bulgaristan için tarih bir gün... Kalbi mutluluktan çarpmayan hiçbir Bulgar yoktur*” diye yazmıştı.⁷⁸

Vaftiz töreni için Osmanlı Devleti’ni temsilen Sofya’da bulunan diplomatlar, Prens Ferdinand ile görüşmüşlerdi. Sultan tarafından kendisine yapılan yardımlara ve gösterilen çabaya teşekkürlerini arz eden prens, “*hepimiz Padişah’ın birer kuluyuz*” diyerek II. Abdülhamid’e duyduğu sadakati ve bağlılığı ifade etmeye çalışmıştı.⁷⁹ Berlin Antlaşması’nın 3. Maddesinin gerekliliklerini yerine getirmek adına yapılması lazım olan tek bir işlem kalmıştı ki o da yazılacak padişah fermanı ile prensin asaletinin tasdik edilmesi idi. 8/20 Şubat 1896 tarihinde Babiâli’de toplanan Osmanlı devlet adamları, Ferdinand için biri prenslik diğeri de Şarkî Rumeli Vilayeti valiliği olmak üzere iki fermanın düzenlenmesi gerektiği yönündeki düşüncelerini beyan ettiler.⁸⁰

⁷³ Tuşe Vlahov, *Kriza v Bilgaro-Turskite Otnoşeniya 1895-1908*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1977, s. 24-25.

⁷⁴ *Svoboda*, 1 Fevruari 1896, Godina X, Broy 1866, s. 1.

⁷⁵ *Svoboda*, 5 Fevruari 1896, Godina X, Broy 1867, s. 2.

⁷⁶ *Novini*, 13 Fevruari 1896, Godina VI, Broy 40, s. 1.

⁷⁷ *Novini*, 2 Fevruari 1896, Godina VI, Broy 37, s. 1.

⁷⁸ *Mir*, 1 Fevruari 1896, Godina II, Broy 205, s. 1.

⁷⁹ BOA, Y.A.HUS., nr. 345/137, lef 2.

⁸⁰ BOA, Y.A.RES., nr. 78/11, lef 4.

Prens Ferdinand’a Şarkî Rumeli Vilayeti’nin valiliğine dair beratın verilmesinin sebebi, 1886 yılında imzalanan Tophane Antlaşması’dır. Vilayet’in 6/18 Eylül 1885 tarihinde Bulgarlar tarafından ilhak edilmesi, söz konusu antlaşmayı doğurmuştur. İlhak, Osmanlı Devleti

Stoilov, Bulgar Kapıkethüdası Petır Dimitrov aracılığıyla Dersaadet'teki gelişmelerden haberdar oldu. Bulgaristan Komiserliği'ne giderek Osmanlı temsilcisi Başkâtip Niyazi Bey ile görüştü. Başmüdür, prensin tasdikine dair düzenlenen fermanları teslim almak ve Padişah'ın huzuruna kabul edilmek üzere İstanbul'a gelinmesine müsaade edilmesinin yaratabileceği olumlu sonuçlardan bahsetti.⁸¹

Sultan ise birtakım dedikodulara mahal verilmemesi adına Ferdinand'ın İstanbul'a gelmesinden evvel kendisine fermanların gönderilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeydi. Bu görevi yerine getirecek kişileri de belirlemişti. Bununla birlikte prensin kalacağı yerin hazır edilmesinden sonra İstanbul'a gelmesi daha münasip görüldü. Ayrıca Padişah'ın aklına Bulgar prensine Osmanî, oğlu Boris'e Mecidî ve Prenses Maria Luisa'ya da şefkat nişanının verilebileceği geldi. Tüm bunların Vükela Meclisi'nde görüşülüp nihaî kararın kendisine bildirilmesine hükmetti.⁸² 21 Şubat / 4 Mart 1896 tarihinde toplanan Meclis, II. Abdülhamid ile hemfikirdi.⁸³ Ertesi gün de (22 Şubat / 5 Mart) irade yazıldı.⁸⁴

Gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından eski Halep Valisi Zihni Paşa başkanlığındaki heyet Sofya'ya gitti. 2/14 Mart 1896 tarihinde yapılan tören ile Ferdinand'a padişah fermanları verildi. Böylece Konstantin Stoilov Hükümeti, “*en büyük görevini yerine getirmeyi başarabilmişti*”.⁸⁵ Başmüdür, günlüğüne söz konusu olayı “*tarihî bir gün, anormal durumun sonu*” diye kaydetmişti.⁸⁶ *Mir* gazetesi ise durumu, “*2/14 Şubat'ta başlayan Bulgaristan için son derece önemli olaylar, uluslararası ilişkilerde vatanımız için en önemli eylemle, 2/14 Mart'ta sona erdi*” şeklinde değerlendirmişti.⁸⁷ Bulgar Kapıkethüdası Dimitrov'a göre prensin tanınmasıyla Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prensiği arasındaki münasebetler daha da yakın hâle gelecek, iki hükümet arasındaki ticarî ve sınaî ilişkiler daha da artacaktı.⁸⁸ Bir Rus

tarafından bu antlaşma ile tanınmış, aynı zamanda valilik, Berlin Antlaşması'nın 17. Maddesi uyarınca Bulgar prensine verilmiştir. Mahir Aydın, “Tophane Konferansı: Doğu Rumeli'ye Veda”, *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 53, 2011, s. 172.

⁸¹ BOA, HR.SFR.04, nr. 338/82; BOA, A.MTZ.04, nr. 32/59; BOA, HR.SFR.04, nr. 350/65.

⁸² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1174.

⁸³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1175, lef 1.

⁸⁴ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1175, lef 2.

⁸⁵ Peneva, *a.g.m.*, s. 100.

⁸⁶ Stoilov, *a.g.e.*, s. 277.

⁸⁷ *Mir*, 16 Mart 1896, Godina II, Broy 222, s. 1.

⁸⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 397, l. 93.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

tarihçiyeye göre ise Ferdinand'ın görevinin meşruiyet kazanmasının ardından onun önünde duran en önemli dış politika hedefi, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan edip prensliği krallığa dönüştürmektir.⁸⁹

Başkâtip Niyazi Bey, Sofya'da yaşananları İstanbul'a rapor etti. Onun bildirdiğine göre heyetin şerefine verilen yemekte bilhassa Ferdinand tarafından Padişah'a yönelik övgü dolu sözler içeren konuşmalar yapılmış, heyete saygıda kusur edilmemiş, kendilerine hediyeler verilmişti. Bununla birlikte yapılan bir konuşmada kullanılan bir ifade, ufak çaplı bir sorun teşkil etmişti. Ferdinand, kendisine fermanların verilmesinin ardından olaya ilişkin Bulgarca bir nutuk atmıştı. İddia şu ki, prens nutkunda Şarkî Rumeli Vilayeti yerine "*Güney Bulgaristan*"⁹⁰ tabirini kullanmıştı. Zihni Paşa, böyle bir ifadenin kullanılıp kullanılmadığını öğrenmek için Stoilov ile görüşmüştü. Başmüdür, iddiaları yalanlayarak yapılan konuşmanın bir kopyası ile Avrupa'ya çekilen telgraflardan örnekler göstermişti. Mesele, büyümeden halledilmiş gözükmekteydi.⁹¹

Prens, resmen tanınmış olmanın yarattığı mutluluk ile II. Abdülhamid'e telgraf yollayarak verilen nişan ve fermanlar hakkında teşekkürlerini sundu.⁹² Padişah, Bulgar prensi tarafından gönderilen 2/14 Mart 1896 tarihli telgrafın Osmanlı gazetelerinde yayımlanmasını emretti.⁹³ Emre istinaden *İkdam*,⁹⁴ *Tercüman-ı Hakikat*⁹⁵ ve *Sabah*⁹⁶ adlı gazetelerin ilk sayfalarından ilgili metin yayımlandı.

Söz konusu heyet, görevini tamamlayarak 3/15 Mart günü Sofya'dan hareketle İstanbul'a döndü.⁹⁷ Osmanlı diplomatları üzerinden Sultan'a gösterilen hürmet Yıldız Sarayı'nı oldukça hoşnut etti. Konuya ilişkin II. Abdülhamid tarafından Ferdinand'a bir telgraf dahi çekildi. Bu telgrafta, heyete gösterilen muamelenin yaratmış olduğu olumlu etkiden bahsedildi.

⁸⁹ Alla Namazova, "Dinastiyata na Koburgite v Bılgariya", *Epohi*, Tom 4, Broy 2, 1996, s. 40-41.

⁹⁰ Kastedilen Şarkî Rumeli Vilayeti'dir. Söz konusu vilayetin Bulgar milliyetçiliğindeki karşılığı Güney Bulgaristan'dır.

⁹¹ BOA, Y.MTV., nr. 138/2, lef 1. Prens Ferdinand'ın yapmış olduğu konuşmanın Osmanlı Türkçesi tercümesi için bkz. BOA, Y.MTV., nr. 138/2, lef 2.

⁹² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1169, lef 1; BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1173, lef 1.

⁹³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1169, lef 3.

⁹⁴ *İkdam*, 3 Mart 1312 [15 Mart 1896], No: 593, s. 1.

⁹⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Mart 1312 [15 Mart 1896], No: 5253 – 140, s. 1.

⁹⁶ *Sabah*, 3 Mart 1312 [15 Mart 1896], No: 2378, s. 1.

⁹⁷ BOA, HR.SFR.04, nr. 388/94.

Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen Bulgaristan Prenslığı'nin gelişmesinin ve güçlenmesinin arzu edildiği vurgulandı. Söz konusu telgrafa göre Padişah, “*âlicenaplığımız ve yardımseverliğimiz, tanınma konusundaki niyetimizle kanıtlanmıştır. Bu niyeti şahsen size buraya geldiğinizde bildirme hakkını kendimde saklı tutuyorum*” diyerek Bulgar prensinin özlemini duyduğu İstanbul'un yolunu ona açmıştı.⁹⁸ Kaldı ki Ferdinand, zaten başmüdüre Osmanlı başkentine gitmeyi çok istediğini ifade etmişti.⁹⁹

Tüm engellerin ortadan kalkmasının ardından Ferdinand'ın Payitaht'a gelmesine dair padişaktan izin çıktı.¹⁰⁰ Bulgar prensinin İstanbul'a geliş tarihi 14/26 Mart 1896 olarak belirlendi. Vakit kaybetmeden prens için İstanbul'da bir teşrifat programı hazırlandı. Cisri Mustafapaşa, Edirne ve Sirkeci istasyonlarında Ferdinand'ı kimin, ne şekilde karşılayacağı kararlaştırıldı. Sirkeci'de inecek olan prensin istasyondan Yıldız Sarayı'na kadar olan güzergâhında ona kimlerin refakat edeceği belirlendi. Saray'a geldiğinde ise kendisini Sadrazam Halil Rıfat Paşa ve Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa karşılayacak ve Sultan'ın huzuruna çıkılacaktı. Ardından adına tahsis edilen ikametgâhına gitmesine müsaade edilecekti. 16/28 Mart günü icra edilecek Cuma Selamlığına katılacak, daha sonra ise Osmanlı devlet erkânı ile görüşmeler yapabilecekti. Yabancı devletlerin elçilerine kart bırakıp arzu ettiği yerleri gezip görebilecekti. Araba, istimbot, küçük vapur, kayık ve sandal gibi ulaşım araçları Ferdinand'ın hizmetinde olacaktı. Bineceği istimbot veya kayığa, Prenslığın bandırasını çekebilecekti. Payitaht'tan gideceği gün ise Padişah'a “*yüz sürmek için*” Saray'a tekrar gelecek ve ardından Tophâne-i Âmire İskelesi'nden istimbota bindirilip kendisi için hazırlanan vapura götürülecekti.¹⁰¹

Osmanlı devlet adamları 9/21 Mart'ta bir araya gelerek söz konusu programı görüştüler. Toplantıda, Ferdinand'ın İstanbul'dan sonra Petersburg'a gideceği göz önüne alındığından onun Odessa yolunu tercih edeceği düşünüldü ve bundan dolayı da kendisine “Sultaniye” vapurunun hazırlanması uygun görüldü.¹⁰² II. Abdülhamid, bahsi geçen vapura ek olarak bir vapurun daha hazır edilmesi gerektiği yönünde karar aldı. Bununla birlikte tahsis edilecek vapurların temiz ve sağlam olmasına özellikle dikkat

⁹⁸ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 90-91.

⁹⁹ TsDA, f. 600k, op. 3, a.e. 396, l. 110.

¹⁰⁰ BOA, HR.SFR.04, nr. 388/87.

¹⁰¹ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1179, lef 1.

¹⁰² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1179, lef 2.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

edilmesini emretti. Bandıra konusuyula ilgili olarak ise Padişah'ın bazı çekinceleri vardı. Sultan'ın verdiği karar, bandıra meselesinin nazırlar arasında görüşülmesi yönünde oldu.¹⁰³

1883 yılında İstanbul'a gelmiş olan Prens Aleksandır Batenberg, bindiği istimbota Prenslige mahsus bandırayı çekmişti. Bundan dolayı, Batenberg'e izin verilen bir muameleden Ferdinand'ın mahrum bırakılması Osmanlı devlet adamlarınca uygun görülmedi. Son kararın yine de Padişah'a ait olduğu vurgulanarak prensin bineceği istimbota veya sandala bandirasını çekmesine müsaade edilmesi yönünde fikir beyan edildi.¹⁰⁴ II. Abdülhamid, Vükela Meclisi'nden çıkan kararları olduğu gibi onadı.¹⁰⁵

Prens Ferdinand, "*Padişah'a olan şükranlarını ve bağlılığını sunmak amacıyla*"¹⁰⁶ yola çıktığı İstanbul'a 14/26 Mart 1896 tarihinde vardı.¹⁰⁷ İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın bildirdiğine göre Bulgar kız ve erkek öğrenciler Ferdinand'ı alkışlarla karşılamışlar, "*ura*"¹⁰⁸ nidaları atmışlardı. Ardından kendisine hem Bulgar Kapıkethüdası Petır Dimitrov'un eşi tarafından hem de Bulgar öğrenciler tarafından çiçekler takdim edilmişti. Burada belirtmek gerekir ki, İstanbul'da dönem itibarıyla azımsanmayacak sayıda bir Bulgar topluluğu yaşamaktaydı.¹⁰⁹ Daha sonra istasyonda bulunan bir salona geçilerek karşılıklı konuşmalar yapılmıştı. Prens, adına tahsis edilmiş dört atlı arabaya bineceği vakit, süvari ve piyade askerleri tarafından askerî merasim ile selamlanmıştı. Bu esnada istasyon civarında toplanan Bulgarlardan yeniden "*ura*" nidaları yükselmişti. Paşa'nın gördüklerine istinaden Sultan'ın onayladığı teşrifat programına aykırı herhangi bir hadise

¹⁰³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1179, lef 3.

¹⁰⁴ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1182, lef 1. Prens Aleksandır Batenberg'in 1883 yılında İstanbul'a gelip Padişah'ın huzuruna çıkması ile ilgili olarak bkz. Arzu Terzi, "Bulgar Prenslere Uygulanan Osmanlı Devlet Protokolü: Prens Aleksander V. Battenberg Örneği", *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2018, s. 97-110.

¹⁰⁵ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1182, lef 2.

¹⁰⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Mart 1312 [27 Mart 1896], No: 5262 – 149, s. 1.

¹⁰⁷ BOA, Y.PRK.TŞF., nr. 4/61, lef 1, 2.

¹⁰⁸ Bunun iki anlamı vardır. Biri Hristiyan askerlerin hücumla kalktıkları vakit söyledikleri kelimedir. Diğeri ise sevinç çıkışı, resmî karşılamada kullanılan ifadedir. Yaşasın, yaşa anlamındadır.

¹⁰⁹ İstanbul Bulgarları ile ilgili bilgi için bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul, İmparatorluk Başkentinden Megakente*, (ed.) Yavuz Köse, (çev.) Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 176-200; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi", *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 71, 2020, s. 407-428.

yaşanmadığı gibi Ferdinand'a gösterilen hürmet ve II. Abdülhamid'in ona yönelik iltifatları, prenste büyük bir memnuniyet yaratmıştı.¹¹⁰

Ferdinand, Payitaht'a ayak bastığı ilk gün Yıldız Sarayı'na gidip Padişah'ın huzura çıkmıştı.¹¹¹ Bu dönemde Sofya'nın çözüme kavuşturma adına uğraş verdiği birçok konu vardı. Öne çıkanlar ise Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesi uyarınca Makedonya'da reformların gerçekleştirilmesi, Osmanlı Avrupası'nın bazı kentlerinde açılmak istenen Bulgar tüccar vekâletleri, Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla talep edilen Rumeli topraklarındaki bazı şehirlere Bulgar metropolitlerin tayini ve prense nişan verebilme yetkisinin tanınmasıydı.¹¹²

Nişan verebilme hususu ikili görüşmede bahse konu oldu. 19/31 Mart 1896 tarihinde gerçekleşen sohbette prens, evvela Sultan'a duyduğu bağlılığı ve sadakati sunup nişan meselesini gündeme getirdi. Ona göre 1883 yılında Prens Aleksandır Batenberg'e nişan verebilme yetkisi tanınmış ve o yıldan itibaren de nişanlar hem Bulgarlara hem de yabancılara verilebilmişti. Ferdinand, kendisine de bu hakkın tanınmasını dilemişti. Fakat II. Abdülhamid, Bulgaristan'ın gelişmesi ve başında bulunan prensin de memnun olmasını daima arzu ettiğini ifade etmiş olsa da nişan konusunda net bir cevap vermekten kaçınmıştı. Konunun Vükela Meclisi'nde görüşülüp karara bağlanmadıkça net bir söz söyleyemeyeceğini beyan etmişti. Bundan dolayı da vakit kaybetmeden nişan meselesinin masaya yatırılmasını emretti.¹¹³

Ferdinand'ın 1883 yılına atıfta bulunarak sözünü ettiği nişan meselesinin arka planından kısaca bahsetmek gerekir. Aslında bu konu, Padişah'ın kararına aykırı hareket edilerek ortaya çıkmış bir olaylar silsilesini doğurmuştu. Prens Batenberg, 1883 yılında Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere İstanbul'a gelmişti. Yapılan görüşmeler neticesinde kendisine Osmanlı Devleti'nin bir vasalı olduğunun göstergesi niteliğinde yalnızca Osmanî ve Mecidî nişanları verebilme yetkisi tanınmıştı. Fakat o, 1883 yılında Atina ve

¹¹⁰ BOA, Y.PRK.ŞH., nr. 7/54, lef 1.

¹¹¹ V. T. Velçev, *Stranitsi ot Novata ni Politiçeska İstoriya, Pomirenieto s Rusiya, Priznavane i Zakrepane na Ferdinand, Naçalo na Liçniya Rejim*, Sofya 1924, s. 200-205.

¹¹² Radoslav Popov, *Balkanskata Politika na Bilgariya 1894-1898*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1984, s. 77; *İstoriya na Bilgariya, Tom 7, Vizstanovyavane i Utvirjdavane na Bilgarskata Dirjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991, s. 318.

¹¹³ BOA, Y.PRK.TŞF., nr. 4/62, lef 2.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

Çetine'ye gerçekleştirdiği ziyaretlerde “*Sveti Aleksandır*” namıyla Bulgar nişanları dağıtmıştı. Bu da İstanbul-Sofya arasında ufak çaplı bir krizin yaşanmasına yol açarak yoğun diplomasi trafiğine sebebiyet vermişti. Yıldız Sarayı'nın hükmüne mugayir dağıtılan nişanlar, Sultan nezdinde doğal olarak resmen tanınmamıştı. Kaldı ki, Stambolov Hükümeti'nin girişimleriyle Bulgar Nizamnamesi'nde yapılan ve 15/27 Mayıs 1893 tarihinde onaylanan madde değişikliklerinden biri, Bulgar prensinin nişan verebilmesi ile ilgiliydi. Değiştirilen 59. Madde ile prensin nişan dağıtabilme yetkisi resmîleştirilmişti.¹¹⁴

II. Abdülhamid'in süzeren sıfatıyla söz konusu nişan verme yetkisini onaylaması için Ferdinand'ın İstanbul'da bulunmasından istifade edildi. Yetki iznini alabilmek adına prens ile birlikte Payitaht'ta bulunan Konstantin Stoilov tarafından da yoğun bir çaba sarf edildi. Başmüdür, 26 Mart / 7 Nisan 1896 tarihinde Osmanlı Devleti yetkililerine başvurarak Ferdinand'a Bulgar nişanı dağıtabilme yetkisinin tanınması talebinde bulundu. Taahhüdü ise nişan verilecek kişilerin İstanbul'a bildirilip II. Abdülhamid'in onayının alınacağıydı.¹¹⁵ Aslında bu taahhüdün sunulması, Osmanlı karar alıcılarının elini güçlendirmişti. Zira süzeren-vasal ilişkisi bağlamından bakıldığında son kararın Yıldız Sarayı'ndan çıkacak olması önemli bir şart idi.¹¹⁶ Hatta Osmanlı devlet adamları, söz konusu ikili ilişkiyi daha net göstermesi açısından nişanın bir yüzüne Türklerin alametlerinden “*ay-yıldız*” konulmasını dahi teklif etmişlerdi.¹¹⁷ Sultan, nihayetinde kararını verdi. II. Abdülhamid, 31 Mart / 12 Nisan'da söz konusu şartın yerine getirilmesi kaydıyla Ferdinand'ın Bulgar nişanları dağıtabileceğine hükmetti.¹¹⁸ Padişah'ın bu iradesi, 1/13 Nisan günü Sadrazam Halil Rıfat Paşa aracılığıyla Stoilov'a bildirildi.¹¹⁹

Anlaşılabacağı üzere Prens Ferdinand, önemli bir kazanım elde etmişti. Bununla birlikte Stoilov'un bildirdiğine göre Padişah, demiryollarıyla gümrük ittifakını Bulgarların yararına olabilecek şekilde hâledeceğini vaat

¹¹⁴ Ergün Hasanoğlu, “Bir Antlaşmanın Bağlayıcılığının Test Edilmesi: Prens Aleksandır Batenberg'in Bulgar Nişanı Vermesi”, *Balkan Tarihi Araştırmaları II*, (ed.) Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2022, s. 229-240.

¹¹⁵ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 2, 3.

¹¹⁶ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 5; BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1183, lef 1.

¹¹⁷ BOA, Y.PRK.KOM., nr. 9/5.

¹¹⁸ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 6.

¹¹⁹ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1180, lef 4.

etmiş¹²⁰, görüşmelerden yansıyanlara istinaden Makedonya’da reformlar hayata geçireceğinin sözünü vermişti.¹²¹ Ferdinand’a ayrıca askerî bir rütbe de verilmesi uygun görüldü. Zira İstanbul’a geldiğinde Osmanlı Sultanı’na göstermiş olduğu saygı ve hürmetin mükâfatlandırılması gerekiyordu. Aynı zamanda bu rütbenin verilmesiyle Bulgar prensinin Padişah’a olan bağlılığının ve sadakatının güçlendirilmesi hedeflenmişti.¹²² Ferdinand’a II. Abdülhamid’in 31 Mart / 12 Nisan 1896 tarihli iradesiyle müşir rütbesi verildi.¹²³ İki gün sonra, 2/14 Nisan’da ilgili menşurun bizzat prence resmî olarak okunması kararı alındı.¹²⁴

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Prenslığı arasındaki ilişkilerin sağlam temele oturtulabilmesi adına Ferdinand’ın prens olarak belirlenmesinin ardından ortaya çıkan vekâlet süreci de son buldu. Hatırlatmakta yarar vardır ki, Bulgaristan Prenslığı’ndeki en yetkili Osmanlı devlet adamının ünvanı komiser idi. Fakat Ferdinand’ın prens olarak seçilmesinin ardından Rusya’nın da baskıya Sofya hükümetine verilen nota, Osmanlı diplomatlarının komiser namıyla değil de başkâtip ünvanıyla görev yapmalarına yol açmıştı. Bulgaristan’daki siyasi krizin sona ermesi, bahsedilen bu karmaşayı da bitirmişti. Sultan II. Abdülhamid, 21 Mart / 2 Nisan 1896 tarihli iradesi ile Sofya’da görevli Başkâtip Niyazi Bey’in artık komiser sıfatıyla görevini sürdürmesine hükmetmişti.¹²⁵

Ferdinand, İstanbul’da bulunduğu süre zarfında birçok yeri görmeye gitmişti. Ayasofya Camii, Topkapı Sarayı, Darülaceze bunlardan bazılarıydı.¹²⁶ İki defa da Fener’deki Bulgar Kilisesi’ni ziyaret etmişti. Prens, Eksarh Yosif’in günlüğünde yer aldığı üzere kilisede büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştı. Kendisine gösterilen ilgi oldukça fazlaydı ki Eksarh, prensin kiliseye yaptığı 24 Mart / 5 Nisan 1896 tarihli ziyaretinde 5 bin kişinin bulunduğunu, günün anısına fotoğrafların çekildiğini yazmıştı. Bununla birlikte Ferdinand, yabancı elçilerle de görüşmeler gerçekleştirmişti. Avusturya-Macaristan ve İngiltere Elçiliğinde adına özel yemekler tertip

¹²⁰ Tuşe Vlahov, *a.g.e.*, s. 25.

¹²¹ V. T. Velçev, *a.g.e.*, s. 204.

¹²² BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1187, lef 1.

¹²³ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1187, lef 2.

¹²⁴ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1186, lef 2.

¹²⁵ BOA, İ.MTZ.04, nr. 18/1176.

¹²⁶ Velçev, *a.g.e.*, s. 202; BOA, Y.A.HUS., nr. 349/60, lef 2.

**BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

edilmiş, ikamet ettiği Kuruçeşme'de büyük güçlerin elçilerinin katıldığı bir yemek düzenlenmişti.¹²⁷

Eksarh Yosif, tüm bu yaşananların neticesinde Bulgar prensinin İstanbul'da bulunmasının kendisine bir prestij kattığı görüşündeydi. Biraz romantik bir ifadeyle de “*kendisini dünyanın önüne çıkardığını, nefsinin tatmin ettiğini ve tarif edilemez duygular içine soktuğunu*” dile getirmişti.¹²⁸

Prens, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde yaptığı görüşmeler neticesinde kendileri açısından bir kazanım elde ettiği fikrinde değildi. Ferdinand, Eksarh Yosif'in günlüğünde belirttiğine göre “*Bulgarlara, onların iyilikleri için hiçbir şey yapmadığını söyleyecek olmasından dolayı İstanbul'dan acı dolu bir şekilde ayrılacağı için üzgündü*”.¹²⁹ Zira prensin Osmanlı başkentindeki ikameti döneminde Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla bazı Bulgar metropolitleri için talep edilen beratlar II. Abdülhamid'den alınamamış, Bulgar tüccar vekâletleri açılmamış ve Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesi uyarınca Makedonya'da reform yapılması konusu gündemdeki sıcaklığını korumaya devam etmişti. Prens, Sadrazam ile gerçekleştirdiği bir görüşmesinde Padişah'ın taltiflerine teşekkür etse de hediyelere ihtiyacının olmadığını açıkça beyan etmişti. Ferdinand'ın arzusu, Eksarh Yosif'in kendi günlüğüne yazdığına göre Bulgarları sakin tutabilmek için onları memnun etmektir. O, yaşanabilecek aksi durumda -ki burada kastedilen kuvvetle muhtemel ayaklanma, karışıklık ve sair- sorumluluğun Sultan'a ait olduğunu söylemişti.¹³⁰

Sonuç olarak Ferdinand'ın 14/26 Mart'ta başlayan İstanbul ziyareti, Petersburg'a gitmek üzere 2/14 Nisan'da tamamlandı. Vapura binmeden önce evvela Padişah emri gereğince kendisine kaldığı Kuruçeşme'deki konutta müşir menşuru okundu. Ardından teşrifat programına riayet edilip refakatindeki Osmanlı devlet adamlarıyla birlikte II. Abdülhamid'in huzuruna çıkıldı. Prens, Sultan'ın huzurundan ayrıldıktan sonra kendisini Odessa'ya götürecek “Sultaniye” vapuruna binmek üzere görevliler aracılığıyla Tophâne-i Âmire İskeleyi'ne götürüldü. Böylece Bulgar prensinin Payitaht'taki ikameti de sona ermiş oldu.¹³¹

¹²⁷ Bilgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik*, Tekst, Komentar i Belejki: Hristo Temelski, Sofya 1992, s. 381-384.

¹²⁸ Bilgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 384.

¹²⁹ Aynı yerde.

¹³⁰ Bilgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik...*, s. 384.

¹³¹ *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Nisan 1312 [15 Nisan 1896], No: 5280 – 167, s. 1.

Sonuç

Prens Aleksandır Batenberg'in tahttan feragat etmesinin ardından yerine seçilen yeni prens Ferdinand, Rusya ve Bulgaristan Prenslığı arasındaki ilişkilerin seyrini etkilemişti. Ferdinand'ın seçilme süreci ve ardından gelişen olaylar, Petersburg ve Sofya arasındaki diplomatik münasebetlerin kesilmesine sebep olmuştu. 1887-1894 yılları arasında iktidarda olan Stefan Stambolov Hükümeti, ilişkilerin normalleşmesini sağlayamamış, aksine münasebetlerin daha da kötü seyretmesine yol açmıştı.

Stambolov sonrası iktidara gelen Konstantin Stoilov'un Petersburg ile uzlaşıcı siyaset yürütme niyeti ve Rusya'nın desteği ve yardımı olmadan Ferdinand'ın tanınmayacağına kani olması ve bunu kendisinden önceki hükümet döneminde de görmesi, başmüdürü içinde bulunduğu devrin şartlarına uygun hareket etmeye sevk etmişti. Stoilov Hükümeti, Rusya ile ilişkileri normalleştirebilmek için iki temel ve önemli karar almıştı. Bunlardan ilki Petersburg'a heyet gönderilmesiydi. Diğerisi ise Ferdinand'ın oğlu Boris'in Ortodoks inancına uygun bir şekilde vaftiz ettirilecek olmasıydı. Rus hükümetine verilen bu tavizler, prensin Berlin Antlaşması'nı imzalayan tüm devletler tarafından resmen tanınmasının önünü açıp Ferdinand'ın Sultan'ın huzuruna kabul edilmesine imkân yaratmıştı. Prensın meşruiyet kazanması, Stefan Stambolov Hükümeti'nin benimsediği ve Konstantin Stoilov Hükümeti döneminde de sürdürülen temel ve ana Bulgar dış politika hedefine ulaşıldığı anlamına geliyordu. Ferdinand'ın tüm büyük güçler nezdinde prensliğinin resmîyet kazanmasıyla Avrupa'yı on yıldır meşgul eden (25 Haziran / 7 Temmuz 1887 – 2/14 Mart 1896) ve Bulgaristan'ın iç ve dış politikasını ciddi manada etkileyen bu siyasî kriz sona ermişti.

Krizin bitmesinin ardından Prens Ferdinand'ın İstanbul'a gelmesi, Berlin Antlaşması'nın yarattığı statükonun bir göstergesiydi. Bulgar prensinin meşruiyet kazanmasının ardından evvela Osmanlı başkentini ziyaret edip II. Abdülhamid'in huzuruna çıkması, süzeren-vasal ilişkisinin bir yansımasıydı. Ziyaret, Ferdinand'ın arzu ettiği kazanımlar ile

Ferdinand'ın 1910 yılında yaptığı bir başka İstanbul ziyareti ile ilgili ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 111-119; Cengiz Yolcu, "Bulgar Çarı "Çarlar Kenti"nde", *Osmanlı İstanbulu III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 243-288.

**BİR SİYASÎ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)**

tamamlanmamış olsa da Sofya-İstanbul arasındaki siyasî dinamikleri göstermesi açısından önemliydi.

Prens tanınması sonucunda uluslararası ilişkilerin normalleşmesi, Sofya'nın diplomatik ağını güçlendirip genişletmesine de vesile olmuştu. Karşılıklı diplomatların tayin edilmesiyle Petersburg ile doğrudan ikili ilişkilerin kurulması, Dedeağaç, Manastır, Selanik gibi şehirlerde Bulgar tüccar vekâletlerinin açılması bu konudaki önemli örneklerdi. Bununla birlikte Rusya'nın etkisi neticesinde Atina, Çetine ve Belgrad ile mesafeli sürdürülen münasebetler de belirli bir düzeye çıkarılmıştı.

Ferdinand'ın prens olarak resmen tasdiki, aynı zamanda onu Bulgaristan'daki tek güç hâline getirmişti. Zira prens, seçildiği andan itibaren yönetim konusunda önce Stefan Stambolov ve ardından Konstantin Stoilov'un yardımına ve desteğine ihtiyaç duymuştu. Fakat Ferdinand'ın uluslararası bir meşruluk kazanması ve iktidarı güçlü bir şekilde elinde hissetmeye başlaması, alacağı kararlarda herhangi bir başmüdüre veya müdüre duyacağı gereksinimi azaltmıştı. Bunu, dönemin tanıklarının anılarında açıkça görmek ve okumak mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi (Tsentrallen Dirjaven Arhiv - TsDA)*

1.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

2. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sıbranie (Pırva Redovna Sessiya), V Zasedanie, Ponedyalnik, 24 Oktomvri, 1894 godina.

* Arşiv künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

* Arşiv künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

Dnevnik (Stenografiçeski) na VIII'to Obiknovenno Narodno Sıbranie (Vtora Redovna Sessiya), LIII Zasedanie, Vtornik, 23 Yanuari, 1896 godina.

GEŞOV, İvan Evstratiev, *Liçna Korespondentsiya*, Sıstaviteli: Radoslav Popov, Vasilka Tankova, Akademiçno İzdatelstvo Marin Drinov, Sofya 1994.

3. Süreli Yayınlar*

İkdam, Mir, Novini, Sabah, Svoboda, Tercüman-ı Hakikat.

4. Anılar / Hatıratlar / Günlükler

Bılgarski Ekzarh Yosif I, *Dnevnik*, Tekst, Komentar i Belejki: Hristo Temelski, Sofya 1992.

Dnevnik İmperatora Nikolaya II (1894-1918), Tom I, 1894-1904, ROSSPEN, Moskva 2011.

Dr. Konstantin Stoilov, Spomeni na Sıvremennitsi, Sıstaviteli: İva Burilkova, Tsoço Bilyarski, Narodna Sıbranie na Republika Bılgariya, Sofya 2001.

NAÇOVİÇ, Grigor, *İz Dnevniçsite*, Sıstaviteli: Andrey Pantev, Nikolay İgov, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1999.

Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar, II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hâtıraları*, (haz.) Ali Birinci ve Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

STOİLOV, Dr. Konstantin, *Dnevnik*, Çast II, Universitetsko İzdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", Sofya 1996.

VELÇEV, V. T., *Stranitsi ot Novata ni Politiçeska İstoriya, Pomirenieto s Rusiya, Priznavane i Zakrepvane na Ferdinand, Naçalo na Liçniya Rejim*, Sofya 1924.

* Gazete künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

5. Araştırma ve İncelemeler

AKATA, Gülin, *1886 Yılı'nın 9/21 Ağustos'unda Devlet Darbesi ve Bulgar Krizi (1886-1887)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Myumyun Yasharov Isov, Edirne 2021.

AYDIN, Mahir, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, Cilt 17, Sayı 21, Ocak 1996, s. 71-120.

_____, "Tophane Konferansı: Doğu Rumeli'ye Veda", *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 53, 2011, ss. 115-174.

DAMYANOV, Simeon, *Bulgariya vıv Frenskata Politika 1878-1918*, Dırjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya 1985.

DEMİREL, Fatmagül, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul, İmparatorluk Başkentinden Megakente*, (ed.) Yavuz Köse, (çev.) Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, ss. 176-200.

_____, "Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi", *Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 71, 2020, ss. 407-428.

HASANOĞLU, Ergün, "Bir Antlaşmanın Bağlayıcılığının Test Edilmesi: Prens Aleksandır Batenberg'in Bulgar Nişanı Vermesi", *Balkan Tarihi Araştırmaları II*, (ed.) Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2022, ss. 225-246.

_____, *Stefan Stambolov Hükümeti Döneminde Bulgaristan Prensiği – Osmanlı Devleti İlişkileri (1887-1894)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay, Edirne 2023.

HIZLI, Kasım, *Sultanın Sefiri Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid, Jön Türkler, Diplomasi*, Timaş Akademi, İstanbul 2022.

İstoriya na Bilgariya, Tom 7, Vizstanovyavane i Utvirjdavane na Bilgarskata Dirjava, Natsionalno-Osvoboditelni Borbi 1878-1903, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1991.

NAMAZOVA, Alla, “Dinastiyata na Koburgite v Bilgariya”, *Epoхи*, Tom 4, Broy 2, 1996, ss. 39-45.

PENEVA, Marieta Yosifova, “Teodor Teodorov Kato Predsedatel na VIII ONC (1894-1896 g.)”, *Epoхи*, Tom 21, Broy 1, 2013, ss. 84-103.

POPOV, Radoslav, *Balkanskata Politika na Bilgariya 1894-1898*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1984.

POPOV, Radoslav, *Bilgariya i Rusiya (1894-1899): Politiceski Otnosheniya*, İzdatelstvo na Otechestveniya Front, Sofya 1985.

RADEV, Simeon, *Stroitelite na Sivremenna Bilgariya*, Tom 2, Bilgarski Pisatel, Sofya 1990.

REKUN, Mikhail S., *The Downfall of Russo-Bulgarian Relations, 1878-1886 From San Stefano to The Kaulbars Mission*, Master of Arts in History, Advisor: Professor Howard Malchow, Tufts University, May 2011.

STATELOVA, Elena, GRINÇAROV, Stoyço, *İstoriya na Nova Bilgariya 1878-1944*, Tom III, Anubis, Sofya 1999.

STATELOVA, Elena, TANKOVA, Vasilka, *Konstantin Stoilov v Politiceskiya Jivot na Bilgariya*, İzdatelska Kışta “Anubis”, Sofya 2001.

TAŞEV, Taşo V., *Ministrice na Bilgariya 1879-1999*, Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya 1999.

TERZİ, Arzu, “Bulgar Prenslarine Uygulanan Osmanlı Devlet Protokolü: Prens Aleksander V. Battenberg Örneği”, *Balkanlarda Türk Kültürü: Bulgaristan Örneği Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul 2018, ss. 97-110.

VLAHOV, Tuşe, *Kriza v Bilgaro-Turskite Otnosheniya 1895-1908*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya 1977.

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

YOLCU, Cengiz, “Bulgar Çarı Çarlar Kenti’nde”, *Osmanlı İstanbulu III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, (ed.) Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, ss. 243-288.

YONOV, Yaroslav, “Kıım Harakteristikata na “Narodnyaşkoto” Upravlenie (1894-1899)”, *İstoriçeski Pregled*, Tom 51, Broy 2, 1951, ss. 123-142.

ERGÜN HASANOĞLU

EKLER

EK 1. Vaftiz Töreni Sonrası Kilise Önü

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, NEKYA90792/22, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90792---0021.jpg>, (13.07.2023).

EK 2. Boris'in Vaftiz Töreni İçin Yapılan Resmî Geçit

Kaynak: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, NEKYA90792/23, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90792---0023.jpg>, (13.07.2023).

BİR SİYASİ KRİZİN SONU: FERDİNAND'IN BULGAR PRENSİ OLARAK RESMEN
TANINMASI VE İSTANBUL ZİYARETİ (1896)

EK 3. Prens Ferdinand'ın Kendisi İçin Tahsis Edilen Kuruçesme'deki
İkametgâhında Çekilen Hatıra Fotoğrafi

Kaynak: *Svetlina*, May 1896, Godina VI, Kn. V, s. 69.

EK 4. Prens Ferdinand Adına Tahsis Edilen Sultaniye Vapurunda Çekilen
Hatıra Fotoğrafi

Kaynak: TsDA, f. 3k, op. 7, a.e. 484, l. 1.